

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank
Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ
Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστη-
μίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπου-
λος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ.
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρ-
τζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος. — Κων-
σταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδο-
ρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1938

ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΤΟΥ ΕΓΕΛΟΥ

ΥΠΟ
ΟΤΙΣ ΛΕΕ

Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὸ ἐν Πομόνι
τῆς Καλλιφορνίας Πανεπιστήμιον

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγέλου ἐμφανίζει δύο κοινὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν μεγάλων νεωτέρων φιλοσόφων αἱ ὅποιοι προηγήθησαν αὐτοῦ: πρῶτον ὅτι ἐν πλήρει συνειδήσει ἡσυχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τῆς μεθόδου καὶ δεύτερον ὅτι ἐφήρμοσε καὶ ἐχορησιμοποίησε μέθοδον εἰς τὴν σύνθεσιν ἑνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος. Ἀπὸ τῶν δύο τούτων ἀπόψεων ὁ Ἐγκελος ἐκέρδισεν ἀπὸ τὰς προσπαθείας τῶν σαφῶν ποὺ προηγήθησαν αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι σαφῶς κατενόησε τὸν μέγαν κοινὸν κίνδυνον ποὺ παρουσιάζουν τόσοσιν ἡ μέθοδος ὅσον καὶ τὸ σύστημα, τὸν κίνδυνον τουτέστιν ὅτι καὶ τὰ δύο ἔχουν μίαν τάσιν πρὸς στενότητα. Ἡ βασικὴ κριτικὴ ποὺ ἀπευθύνει κατὰ τῶν προηγηθέντων αὐτοῦ φιλοσόφων εἶνε ὅτι εἰς τὸ ἔργον των εὑρισκόν ἐμπόδια ὀφειλόμενα εἰς μεθόδους αἱ ὅποιοι, καθ' ὃ μέτρον ἠκολουθοῦντο, τοὺς ἠνάγκαζον νὰ παραβλέπουν σημαντικὰς ἀπόψεις τοῦ κόσμου: συνέπεια δὲ τούτου ἦτο ὅτι παρήγαγον συστήματα τὰ ὅποια ἐφαίνοντο λογικῶς συνεπῆ, εἶχον ὅμως ὡς ἀφετηρίαν ἀπόψεις τόσοσιν εἰδικευμένας, ὥστε νὰ ἀποκλείεται ἡ περιεκτικότης ἐκείνη ποὺ ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς φιλοσοφίας. Τὸ πρόβλημα ποὺ ἔθεσεν εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὁ Ἐγκελος ἦτο νὰ ἐπεξεργασθῆ μίαν μέθοδον ἢ ὅποια θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ καθορίσῃ μίαν θέσιν, καὶ μάλιστα μίαν καθωρισμένην θέσιν, εἰς ὅλας τὰς ἀπόψεις τοῦ κόσμου ὅπως ἐγνώριζεν αὐτόν. Ἐχὼν ἐνώπιόν του τὰ ἐπιτευχθέντα ὑπὸ ἄλλων ἀποτελέσματα καὶ τὰς προσπαθείας αὐτῶν ἐπεδόθη ἀμέσως εἰς τὸ ἔρ-

γον με πολλήν ὀσμὴν καὶ ἐπιμονὴν καὶ κατὰ τρόπον ὀζυκόν· ἐὰν δὲ δὲν τὸ ἐπραγματεύθη σοβαρώτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τοῦλάχιστον τὸ ἔπραξε με περισσοτέραν συναίσθησιν τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας αὐτὸ ἐνεῖχε. Εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν ὅπου ζητήματα μεθόδου καταλαμβάνουν τόσον προέχουσαν θέσιν εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ὅπου τόσον γενικῶς διατυποῦται ἡ μομφὴ περὶ ἐλλείψεως συστήματος, νομίζομεν ὅτι θὰ εἶνε πολὺ διδακτικόν νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων σκέψεις τοῦ τελευταίου ἐκ τῶν μεγάλων συστηματικῶν σοφῶν τῶν κλασικῶν νεωτέρων χρόνων.

Εἰς μίαν οἰκτιρῆποτε πνευματικὴν ἔρευναν ἡ ἐργασία μας φαίνεται ὅτι γίνεται πρὸς μίαν ἐκ τῶν δύο κατευθύνσεων· ἢ κατευθυνόμεθα πρὸς τὰ δεδομένα μας ἢ φεύγομεν μακρὰν αὐτῶν, ἢ πλησιάζομεν πρὸς πρῶτας ἀρχὰς ἢ στρέφομεν πρὸς αὐτὰς τὰ νῶτα· ἢ δηλονότι κινούμεθα πρὸς τὸ σημεῖον τῆς ἀφειρησίας μας ἢ ἀντιθέτως ἀπομακρυνόμεθα αὐτοῦ. Ἡ δευτέρα ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς διαδικασίας εἶνε ἀρκετὰ κατάδηλος, ἢ πρώτη ὅμως ἐνέχει κάτι τὸ παράδοξον. Πῶς εἶνε δυνατόν νὰ κινούμεθα πρὸς τὸ σημεῖον τῆς ἀφειρησίας μας, πρὸς τὴν πρώτην μας ἀρχήν; Ὅταν σκεπτόμεθα, εἶνε βεβαίως ἀνάγκη νὰ ἔχωμε πάντοτε ἓν σημεῖον ἐκκινήσεως, μίαν ἀφειρησίαν, καθόσον εἶνε φανερόν ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ τέλος. Εἶνε ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιήσωμεν ὠρισμένας προϋποθέσεις, νὰ ἐργαθῶμεν ἐπὶ μίας ὠρισμένης βάσεως, διότι ἡ διανόησις εἶνε μία συστηματικὴ ἐνέργεια. Διὰ νὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἀναζητήσωμεν ἓνα σημεῖον ἀφειρησίας εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν ἤδη προϋποθέσει ἓνα ἄλλο τοιοῦτον διὰ νὰ καταστῇ κατ' ἀρχὴν δυνατὴ ἡ διανόησις· καὶ ἄρα αὐτὸ τὸ ἄλλο ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν καὶ ἀληθινὴν ἀρχήν, διότι αὐτὴ μᾶς παρέχει τοὺς ὅρους μέσφ τῶν ὁποίων διανοούμεθα πραγματικῶς. Κατὰ ταῦτα προκύπτει, ὅτι πᾶσα οἰαδήποτε διανόησις συντελεῖται ἀπὸ προϋποθέσεων καὶ ἡ ἀντίθετος ὁδὸς φαίνεται νὰ εἶνε ἀδύνατος. Καὶ ὅμως τίποτε δὲν εἶνε φανερώτερον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, διαρκῶς ἀναζητοῦμεν τελευταῖον τι, ὅτιδῆποτε εἶδους καὶ ἂν εἶνε τοῦτο. Πῶς εἶνε τοῦτο δυνατόν; Τὸ ὅτι ἐνεργοῦμεν οὕτω εἶνε καταφανές, τὸ πῶς ὅμως τὸ πράττομεν εἶνε πρόβλημα.

Αὐτὸ εἶνε τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑγέ-

λου, διότι κατ' αὐτὸν φιλοσοφία ἦτο ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀνωτάτων, τελευταίων ἀρχῶν. Εἰς τὴν ἀποψίν του ταύτην ἠρέσκετο νὰ δίδῃ τύπον παράδοξον λέγων ὅτι τὸ τέλος εἶνε ἡ πραγματικὴ ἀρχή. Τὴν μεταφυσικὴν ἀρχήν, τὸ θεμέλιον τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, τὴν ἔβλεπεν ὡς πρῶτον ἄλλ' ὡς τι τελευταῖον, ἐνῶ οἱ φιλόσοφοι οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν ἀπαίτησιν ὅτι ἀρχίζουσιν ἀπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο χρησιμοποιοῦν ἀπλῶς ἓνα λεκτικὸν τύπον ἢ μίαν ἔννοιαν ποὺ ἐδανείσθησαν ἀπὸ τὸν κοινὸν νοῦν. Ἀλλὰ τότε, μᾶς εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ ἐρωτήσωμεν, πῶς θὰ κατορθώσωμεν νὰ εὔρωμεν τὴν τελευταίαν ἀρχήν; Ἀπὸ ποῦ θὰ ἀρχίσωμεν, καὶ διὰ ποίας ὁδοῦ θὰ φθάσωμεν εἰς αὐτήν; Εἰς τὸ ἐρωτήματα τοῦτο δύο δυναταὶ ἀπαντήσεις ὑπάρχουν. Ἀπὸ μιᾶς ἀπέψεως τὸ πρῶτον δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν. Τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα, αὐτὸ εἶνε τὸ σπουδαῖον· ὅλοι οἱ δρόμοι ὁδηγοῦν πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς εἶνε ἐξ ἴσου καλὸς ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι. Ποῖον δρόμον θὰ ἀκολουθήσει κανεὶς εἶνε ζήτημα προσωπικῆς προτιμήσεως, ἴσως μάλιστα νὰ εἶνε καὶ τυχαῖον γεγονός. Αὐτὴ εἶνε ἡ ἀπάντησις ποὺ δίδει ὁ τραχὺς καὶ ῥωμαλέος ἐρευνητὴς ποὺ μὲ θέρμην ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον ποὺ ἐπῆρε μιὰ φορά καὶ ποὺ δὲν σκοτίζεται διὰ φιλοσοφικὰς λεπτολογίας. Διὰ μίαν ἄμεσον πρακτικὴν στάσιν τὸ ζήτημα εἶνε χωρὶς ἐνδιαφέρον καὶ ἐστερημένον σημασίας. Μία τοιαύτη ὅμως ἀπάντησις δὲν ἱκανοποίησε τὸν Ἐγγέλον. Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκε ἀπέριπτε τὸν ἐνστικτώδη τρόπον ἐνεργείας τοῦ κοινοῦ νοῦ, καὶ ἀνεβίβασε τὴν διαλογιστικὴν στάσιν ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου εἰς τὸ ὅποιον ποτὲ ἕως τότε δὲν εἶχε φθάσει ἢ σκέψις τῆς Δύσεως. Διὰ τὸν Ἐγγέλον ἡ φιλοσοφία ἐσήμαινε ὄχι τὸ νὰ πράττῃ κανεὶς ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ νὰ γνωρίζῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον πράττει· ὄχι ἀπλῶς τὸ νὰ εἶνε κανεὶς, ἀλλὰ τὸ νὰ γνωρίζῃ τὸ τί εἶνε. Ἐπρόκειτο περὶ ἐρεῦνης, καὶ ὅταν θὰ συνεπληροῦτο ἡ ἐρευνα, θὰ εἶχε φθάσει καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς τὸ τέλος της. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ ζήτημα διὰ τίνος μέσου θὰ κατορθώσωμεν νὰ φθάσωμεν καλλίτερον εἰς μίαν κατανόησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, εἶχε πρωταρχικὴν σπουδαιότητα.

Ταυτοχρόνως ὁ Ἐγγέλος ἠρνεῖτο ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ ἀπλῶς μίαν ἀναζήτησιν, διότι κατὰ τὴν ἀντίληψίν του ἦτο τόσο ἓνα σύστημα ὅσον καὶ μία μέθοδος. Ἐφόσον ὅμως ἡ φιλοσοφία εἶνε συστη-

ματική, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀρχίζη ὄχι νὰ τελειώνη μὲ τὴν πρώτην τῆς ἀρχὴν—«ἀρχὴν» διότι μόνον μία τοιαύτη εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρχη— τὸ δὲ σύστημα πρέπει, τρόπον τινά, νὰ συνάγεται ἐξ αὐτῆς. Ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ συστήματος, ἡ ἔρευνα δὲν ἀποτελεῖ χωριστὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας. Ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἀποκαλέσωμεν αὐτήν, εἴτε τὴν εἰπωμεν σκεπτικισμόν, ἢ πίστιν, δοκιμὴν καὶ πλάνην, ἢ ἐπιστημονικὸν πείραμα, ἡ ἔρευνα εἶνε πάντοτε ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὄρων τοῦ συστήματος καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Τὸ σύστημα πρέπει νὰ εἶνε ἀρκούντως περιεκτικὸν ὥστε νὰ παρέχη τὴν ἐξήγησιν διὰ κάθε τί· ἔάν ὁμως πληροῖ τὸν ὄρον τοῦτον δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀπομείνη καμμία ἐξωτερικὴ ἄποψις ἀπὸ τῆς ὁποίας νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ ἢ νὰ ἀναζητηθῇ αὐτὸ τοῦτο τὸ σύστημα. Ὅταν θὰ ἔχει συμπληρωθῇ θὰ ἔχει κλείσει ὄπισθὲν τοῦ τὴν θύραν. Ἡ ἔρευνα δὲν εἶνε τίποτε ἀνεξορτήτως καὶ καθ' ἑαυτήν· ἀποτελεῖ ἀπλῶς μέρος τοῦ συστήματος. Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκφράσωμεν ἀπὸ ἀπόψεως τῆς μεθόδου. Πῶς θὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν πρώτην ἀρχὴν ἂν κατὰ τύχην τὴν ἀνεύρωμεν; Δὲν εἶνε κανένα ἀντικείμενον τοῦ μουσείου, μὲ καμμίαν ὠραίαν ἐπιγραφὴν ποὺ θὰ τὴν διαβάσουμε. Ὅταν ὁ ἐρευνητὴς δὲν γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων τὸ τί ζητεῖ καὶ ὄχι μόνον τὸ ὅτι αὐτὸ ποὺ ζητεῖ ἐκφράζεται δι' ὀρισμένων λέξεων αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν ἀρχὴν δὲν ἔχουν καμμίαν σημασίαν, ποτὲ δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ τὸ εὔρη. Ἡ πρώτη ἀρχὴ δὲν εἶνε κανένας ἄνθρωπος τὸν ὁποῖον εἶνε δυνατὸν νὰ ἰδῇ κανεὶς ἐξ ἀποστάσεως χωρὶς νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ ἔρευνα δὲν εἶνε παρὰ μία πρόφασις. Ὁ Ἐγγελοῦς εὐρίσκει τὴν πρώτην τῆς ἀρχὴν διότι γνωρίζει ποὺ νὰ τὴν ἀναζητήσῃ, γνωρίζει δὲ ποὺ νὰ τὴν ἀναζητήσῃ διότι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν θέτει ἐκεῖ. Ἡ ἀρχὴ τοῦ θὰ ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Σπινόζα παρὰ πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Σωκράτους.

Ἐπὶ ταῦτα σύγκρουσις μεταξὺ τῶν ἀπόψεων ἐρεῦνης καὶ συστήματος εἰς τὴν φιλοσοφίαν αὐτήν. Ἐάν ἡ φιλοσοφία εἶνε περιεκτικὸν σύστημα ἀπορροφᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἔρευναν καὶ καταστρέφει οὕτω αὐτήν· ἔάν δὲ ἡ ἔρευνα ἐνσωματωθῇ εἰς τὸ σύστημα τότε δὲν εἶνε δυνατὸν οὔτε καὶ νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀναπτύξεως τοῦ συστήματος διότι καὶ τὸ τοιοῦτον ἐπίσης θὰ εἶνε εἶδος ἐρεῦνης. Οὕτω λοιπὸν

ἔάν ἡ φιλοσοφία ἐκκινήσει ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴν ἀρχήν, ἡ ἀρχὴ τῆς θὰ εἶνε ἐπίσης καὶ τὸ τέλος αὐτῆς· θὰ ἀποτελεῖται δηλαδὴ ἀπὸ μίαν μοναδικὴν καὶ ἀμετάβλητον σύλληψιν τοῦ ὄντος. Τῆς θεωρίας αὐτῆς μόνος καὶ συνεπὴς ἀντιπρόσωπος καὶ ἐρμηνευτὴς ὑπῆρξεν ὁ Παρμενίδης. Ἐφ' ἑτέρου ὅμως ἔάν ἡ φιλοσοφία δὲν ἀρχίσαι μὲ μίαν ὄντολογικὴν ἀρχήν, ποτὲ δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ τὴν ἀνακαλύψῃ διότι θὰ στερεῖται ὁδηγοῦ. Ἐν ὧς βάσις ληφθῆ ἡ ἔρευνα τότε ἀποκλείεται τόσον τὸ σύστημα ὅσον καὶ αὐτὴ ἡ ἐναρξίς του. Εἰς τὰς μακρὰς αὐτοῦ εἰσαγωγίς εἰς τὰ ἔργα του καὶ ἀλλαγῶν δὲν ἔπαυσεν ὁ Ἑγγέλος νὰ ἐπιτίθειαι ἐναντίον καὶ τῶν δύο τούτων ἀντιλήψεων. Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος του ἀποτελεῖ μίαν ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ δογματισμοῦ τόσον τῆς νοησιολογικῆς διαισθήσεως ὅσον καὶ τοῦ προγενεστέρου ὀρθολογισμοῦ. Ἡ ἐπιμονὴ εἰς τὴν ἀποψίν του ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀνάγκη νὰ εἶνε συστηματικὴ ἀπευθύνεται ἐναντίον τοῦ Kant καὶ ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν τὸν κριτικισμὸν καὶ τὴν ἀνάλυσιν.

Ἐπιπροσθεῖν ὁ προφανὴς τρόπος διὰ νὰ ἐκφυγῇ κανεὶς ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδον τοῦτο νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο νὰ διαιρεθῆ ἡ φιλοσοφικὴ ἐνέργεια εἰς δύο μέρη—εἰς μίαν προκαταρκτικὴν ἔρευναν ἢ ὁποία θὰ ἔληγε μὲ τὴν ἀνακάλυψιν μιᾶς προϋποθέσεως καὶ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς προϋποθέσεως αὐτῆς εἰς τὴν λύσιν τῶν καθ' ἕκαστον εἰδικῶν προβλημάτων. Ἡ ἔρευνα θὰ ἐνηργεῖτο, κατὰ ταῦτα, πρὸς δύο κατευθύνσεις, ὄχι συγχρόνως ἀλλὰ διαδοχικῶς. Τοιαύτη ἦτο ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Descartes· ἡ μέθοδός του τῆς ἀμφιβολίας τὸν ἔφερεν εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ συστήματός του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο κατόπιν εἰς θέσιν νὰ οἰκοδομήσῃ ἀσφαλῶς. Ἡ διαδικασία ὅμως αὕτη περιέχει ἐν ἑαυτῇ μίαν δυσκολίαν ἢ ὁποία ὑπεδείχθη ἤδη· χωρὶς τὴν προϋπόθεσιν, ἢ προκαταρκτικὴ ἔρευνα δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συμπληρωθῆ· ἢ προϋπόθεσις δὲν εἶνε δυνατόν ποτὲ νὰ εὑρεθῆ. Τὸ μόνον ποὺ χρειάζεται, διακηρύττει ὁ ἀναζητῶν τὴν ἀλήθειαν, δὲν εἶνε παρὰ ἓνα κριτήριον τὸ ὁποῖον θὰ χρησιμεύσει διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν ἀλήθειαν ὅταν τὴν εὑρωμεν. Τοιοῦτον ὅμως κριτήριον—ἀκρίβεια καὶ σαφήνεια ἐπὶ παραδείγματι—θὰ εἶνε κατ' ἀνάγκην τυπικόν, ἓνα τυπικὸν δὲ κριτήριον δὲν θὰ μᾶς δώσει παρὰ τυπικὸν μόνον κῦρος, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ οὐσιαστικὴν ἀλήθειαν. Θὰ ἐπιτρέψῃ βεβαίως εἰς τὸν ἐρευνητὴν νὰ

καθορίση εἴαν μία δεδομένη ἔννοια ἢ πρότασις εἶνε τυπικῶς ἔγκυρος, δὲν θὰ τὸν βοηθήσει ὅμως καθόλου διὰ νὰ ἐννοήσῃ ἢ ἐκτιμήσῃ τὸ περιεχόμενόν της. Ἡ οὐσία τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ Kant ἐναντίον τοῦ ὄντολογικοῦ ἐπιχειρήματος συνίστατο ἀκριβῶς εἰς τοῦτο: ἐθεώρει τουτέστιν ὅτι ἡ τυπικὴ τελειότης τοῦ Θεοῦ δὲν εἶχε καμμίαν σχέσιν, πού νὰ εἶνε δεκτικὴ λογικῆς ἀποδείξεως, πρὸς τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ἀλήθειαν, τουτέστι πρὸς τὴν ὑπαρξίν του. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους αἱ σκέψεις ὤθησαν τὸν Ἐγγελοῦ νὰ ἀποκρούσῃ ὅλα τὰ τυπικὰ κριτήρια τῆς ἀληθείας, καίτοι ταυτοχρόνως δὲν τοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ παραδεχθῇ τὴν βάσανον τοῦ Kant, διότι ἡ πείρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβασίζετο ὁ Kant, δὲν εἶνε κανὲν ἐνιαῖον σύστημα, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ εἶνε τοῦτο. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, ἀφορῶντας τὴν τυπικότητα, ἐθεώρει ὅτι ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀποκρούσῃ τὴν ἄποψιν τοῦ Fichte τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς τὴν παρέχουσαν τὰς περισσοτέρας ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Ὁ Fichte εἶχεν ἀφήσει κατὰ μέρος τὴν ἀμφιβολίαν τοῦ Descartes καὶ ἤρχιζεν ἀμέσως μὲ τὸ cogito, τὸ ὁποῖον διετύπωσε ὑπὸ τύπον ταυτολογίας: τὸ ὑποκειμένον εἶνε ταυτὸν πρὸς ἑαυτό, ἐγὼ=ἐγώ. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι μετὰ τοῦτο ὁ Fichte συνέγραψε ἕνα ὀλόκληρον σύστημα (τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ ἦτο πρακτικόν, δὲν ἦτο ποτὲ δυνατὸν νὰ νὰ εἶνε πλήρες) ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ ἀρχικὴ του προϋπόθεσις δὲν ἦτο παρ' ὅλα ταῦτα ἡ ὄντολογικὴ πρώτη ἀρχή, ἀλλὰ μόλις καὶ τι περισσότερον ἀπὸ μίαν διατύπωσιν τοῦ τυπικοῦ νόμου τῆς ταυτότητος. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑποκειμένου δὲν εἶχε πράγματι συναχθῆ, διότι ἡ πρακτικὴ ἐνέργεια τοῦ ὑποκειμένου δὲν περιλαμβάνετο ἐν τῇ ταυτότητί του πρὸς ἑαυτό, ἀλλ' ἀπετέλει ἀπλῶς μίαν ἀδικαιολόγητον προσθήκην. Ἐνῶ ἐφαίνετο ὅτι ἤθελε νὰ ἐκκινήσῃ ἀπὸ μίαν μεταφυσικὴν ἀρχήν, ἀπέδειξε, μὲ ὅσα ἐπηκολούθησαν, ὅτι καὶ δι' αὐτὸν ἐπίσης τὸ τέλος ἦτο ἡ πραγματικὴ ἀρχή.

Ἐνώπιον τῶν ἀντιφατικῶν αὐτῶν θεωριῶν ὁ Ἐγγελοῦ ἐζήτησεν ἄλλην διέξοδον. Ἐδοκίμασε νὰ συνδυάσῃ τὰ δύο, τὴν μέθοδον δηλ. καὶ τὸ σύστημα, ἡ δὲ προσπάθειά του αὐτὴ, μὲ ὅλα αὐτῆς τὰ παρεπόμενα, ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν αὐτοῦ συμβολὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐὰν μέθοδος καὶ σύστημα εἶνε ἕν καὶ τὸ αὐτό, δὲν ἔχει πλέον τόπον ἢ προκαταρκτικὴ ἀναζήτησις μιᾶς προϋποθέσεως ὑπὸ μορφὴν εἰσαγωγῆς

εἰς τὴν φιλοσοφίαν, διότι ἡ ἀναζήτησις αὐτὴ εἶνε μέρος τοῦ συστήματος. Ὅταν ὁ Ἑγελος διετύπωνε τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶνε τὸ ὅλον, ἠννόει ἀκριβῶς τοῦτο. Συχνά, μᾶς συμβαίνει νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀπλῶς προσωρινὰς πολλὰς ἀπὸ τὰς προτάσεις μας καὶ τὰς ὑποθέσεις μας τὰς ὁποίας ἔχομεν τὴν πρόθεσιν νὰ ἀπορρίψωμεν βραδύτερον ὅταν θὰ εἴμεθα κάτοχοι πληρεστερᾶς γνώσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἡ ἀλήθεια δὲν εἶνε τὸ ὅλον ἀλλὰ μέρος· εἶνε μᾶλλον τὸ συμπέρασμα καὶ τὸ πόρισμα τῆς ἐρεῦνης παρὰ αὐτὴ αὕτη ἡ ἐρευνα· εἶνε μᾶλλον ἡ τελικὴ φιλοσοφικὴ γνῶσις παρὰ τὰ ἀσταθῆ βήματα τὰ ὁποῖα μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς αὐτήν. Διὰ τὸν Ἑγελον ὅμως τὰ ἀσταθῆ βήματα εἶνε μέρος τῆς ἀληθείας. Ὅχι μόνον εἶνε ἀπαραίτητον ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀμφιβολίαν, ἀλλὰ αὐτὴ αὕτη ἡ ἀμφιβολία εἶνε ἓνα εἶδος φιλοσοφικῆς γνώσεως. Αἱ ἀμφιβολίαι τοῦ Descartes ἔπρεπε νὰ εἶχον περιληφθῆ ἔντὸς αὐτοῦ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ συστήματός του ἀντὶ ἀπλῶς νὰ ὀδηγοῦν πρὸς αὐτό. Ἀντίληψις ἐκ τῶν αἰσθήσεων, πίστις, γνώμη, ἀμφιβολία—ὅλα ἔχουν ἔντὸς αὐτῆς τὴν θέσιν των. Φιλοσοφικὴ ἀλήθεια ὑπάρχει εἰς πᾶσαν διανόησιν, ὄχι μόνον περὶ πάσης διανοήσεως. Μὲ μίαν λέξιν, ἐνῶ ὁ Κάντ ἐξήγησε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται (τὸ φαινόμενον) διὰ τῆς φύσεως τῆς γνώσεως, ὁ Ἑγελος ἰσχυρίζετο ὅτι καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ γνῶσις ἐμφανίζεται, καὶ ὅτι αἱ ἐμφανίσεις τῆς ἀποτελοῦν μέρος τοῦ συστήματος τῆς γνώσεως.

Αἱ σκέψεις αὗται καθιστοῦν καταφανῆ τὴν σπουδαιότητα ποὺ ἔχει διὰ τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου τὸ ἐρώτημα : ποῦ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἡ φιλοσοφία ; καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἑγέλου τὸ ἐξήτασε μὲ πολλὴν προσοχήν. Ὁ δογματισμὸς συνεπήγετο μίαν μέθοδον κατὰ τὴν ὁποῖαν ἦτο οὐσιῶδες νὰ γίνῃ ἕναρξις μὲ βασικὰς μεταφυσικὰς ἐννοίας. Διὰ τὸν δογματισμὸν ἡ τάξις τῆς νοήσεως ἦτο ἡ αὐτὴ μὲ τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων. Ἡ μέθοδος τοῦ Kant ἀποτελεῖ ἀναίρεσιν τοῦ δογματισμοῦ καὶ κατὰ συνέπειαν συνεπήγετο τὴν ἀπόρριψιν καὶ τοῦ σημείου ἀφετηρίας τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος παρεδέχθη. Ὁ Kant ἐνδιεφέρετο περισσύτερον εἰς τὸ νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἀρχὴν ἡ ὁποία περιείχετο εἰς τὴν παλαιότεραν μέθοδον παρὰ εἰς τὸ νὰ ἀνεύρῃ ἄλλην πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτῆς. Ὅπωςδὴποτε ὅμως, ἡ ἀνάγκη νὰ εὔρεθῆ ἓνα σημεῖον ἐνάρξεως ὑφίστατο

πάντοτε, ἔκτος ἂν ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα ἐπρόκειτο νὰ μεταβληθῆ εἰς ἀπλοῦν ζήτημα ἐμπειρικῶν δοκιμῶν· τὴν δυνατότητα ὅμως τοιούτου τινὸς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραδεχθῆ ἢ ἐποχὴ ἐκείνη. Τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως εἶνε πρόβλημα ὄχι μόνον ὅταν θεωροῦμεν τὴν φιλοσοφίαν ὡς σύστημα, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐξετάζομεν αὐτὴν ὡς ἀναζήτησιν, ἐφ' ὅσον ἡ ἔρευνα αὕτη πρόκειται νὰ εἶνε συστηματικὴ καὶ ὄχι νὰ γίνεται στὰ κουτουροῦ. Εἶνε ὅμως δυνατόν μία ἀναζήτησις νὰ εἶνε συστηματικὴ; Ἄφ' ἑτέρου δυνατόν νὰ ἀντιταχθῆ: εἶνε πάλιν ἐπιτραμμένον νὰ ἀποκαλέσωμεν αὐτὴν φιλοσοφίαν εἶν δὲν εἶνε συστηματικὴ; Ἡ ἀπόπειρα τῶν μετὰ—Καντιανῶν νὰ γράψουν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν, ἐνῶ συγχρόνως προσεπάθουν νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καντ, κατέστησε τὸ ζήτημα τοῦτο ὀξὺ δι' αὐτούς. Ἐφθανον βαθμιαίως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀνάγκη νὰ εἶνε συγχρόνως ἀναζήτησις καὶ σύστημα· καὶ ὅμως τὰ δύο αὐτὰ συνεκρούοντο. Ὁ Ἐγγελος εἶνε ἐκεῖνος ὃ ὁποῖος εἰς τὸ τέλος κατώρθωσε νὰ τὰ ἐνώσῃ εἰς τὴν μίαν ἔννοιαν: τῆς φιλοσοφίας ὡς συστηματικῆς ἐρεῦνης.

Ἐὰν καὶ πρότερον ἦτο σπουδαῖον τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς, διὰ τὸν Ἐγγελον καθίστατο τοῦτο ἀκόμη σπουδαιότερον καθόσον δι' αὐτὸν ἡ μεθοδολογικὴ ἀπαρχὴ καὶ ἡ συστηματικὴ ἀπαρχὴ δὲν ἦσαν πλέον κεχωρισμένα. Τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ φιλοσοφεῖν εἶνε ἐπίσης καὶ τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὴν κατασκευὴν ἐνὸς συστήματος. Ἡ σημασία τὴν ὁποίαν τὸ πνεῦμα του ἀπέδιδεν εἰς τὸ νὰ γίνῃ ἡ δέουσα ἀπαρχή, καθίσταται ζωηρότερον ἀντιληπτὴ ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἀρχίζει τὴν Λογικὴν. Ὁχι μόνον γράφει τὸν συνήθη πρόλογον, καὶ κατόπιν τούτου μίαν εἰσαγωγὴν καὶ διαίρεσιν τοῦ θέματος, ἀλλὰ αἰσθάνεται πρὸς τούτοις καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ προσθέσῃ ἓνα εἰδικὸν μέρος φέρον τὸν τίτλον «Ἄπο ποῦ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐπιστήμη;» καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὅλον τοῦ ἔργου του ὡς ἐπιστήμης. Τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον εὕρισκει τὴν διατύπωσίν του εἰς τὸν τίτλον αὐτὸν τοποθετεῖ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τὰ προβλήματα τῆς μεθόδου καὶ τοῦ συστήματος καθὼς καὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεως.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν ποίαν στάσιν λαμβάνει οἰοσδήποτε διανοούμενος εἰς τὸ ζήτημα τῆς μεθόδου, εἶνε οὐσιῶδες νὰ μελετήσωμεν μετὰ προσοχῆς πῶς ἐκφράζεται ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Αἱ ἐκφράσεις του

αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀφήγησιν ποῦ μᾶς δίδει ὁ ἴδιος διὰ τὰς πράξεις του. Εἶνε ὅμας ἐξ ἴσου οὐσιῶδες νὰ ἐρευνήσωμεν ἐὰν ὁ τρόπος του ἐνεργείας ἀντιστοιχεῖ πραγματικῶς πρὸς τὴν περιγραφὴν τὴν ὁποίαν δίδει ὁ ἴδιος περὶ αὐτοῦ. Αἱ διαφοραὶ αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξὺ ἑνὸς μεγάλου σοφοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν του ὀφείλονται, κατὰ μέγα μέρος, εἰς τὰς προσπάθειάς ποῦ καταβάλλουν οἱ τελευταῖοι οὗτοι νὰ θέσουν εἰς ἐφαρμογὴν τὰς μεθοδολογικὰς ἀρχὰς τοῦ διδασκάλου των, ὁ ὁποῖος ὅμως ἢ ἦτο παρὰ πολὺ πλούσιος εἰς γνώσεις, ἢ δὲν εἶχεν ἀρκετὴν συνείδησιν τῶν πράξεών του, ἢ δὲν ἦτο ἀρκετὰ συνεπής, διὰ νὰ τὸ πράξῃ ὁ ἴδιος. Ἡ ὀρητῶς ἐκφραζομένη μεθοδολογία του εἶνε ἢ εἰκὼν τὴν ὁποίαν σχηματίζει οὗτος περὶ τοῦ ιδεώδους φιλοσόφου· καίτοι δὲ ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸν ἑαυτὸν του εἶνε ἀπὸ τινων ἀπόψεων καταπληκτικὴ, δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ τελείαν ὁμοιότητα. Ἡ πλήρης ἑαυτο-γνωσία εἶνε ἀδύνατος, γνώσις δὲ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐργάζεται κανεὶς δὲν εἶνε τι τὸ ἐξαιρετικόν.

Μὲ αὐτὰς λοιπὸν τὰς προειδοποιήσεις πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἄς ἐξετάσωμεν κατὰ πρῶτον τὴν ὀρητὴν καὶ δεδηλωμένην ἀπαρχὴν τοῦ συστήματος, ὅπως διατυπώνει αὐτὴν αὐτὸς οὗτος ὁ Ἐγγελος, καὶ ἄς ἐρωτήσωμεν ἐὰν συμβιβάζεται αὕτη πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἐρευναν, ἢ καὶ πρὸς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συστήματος. Αἱ ἀπαντήσεις εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτά, ὅπως θὰ γίνῃ φανερόν, θὰ πρέπει νὰ εἶνε ἀρνητικά. Κατόπιν τούτου θὰ ἀρχίσωμεν ἐκ νέου θεωροῦντες τὴν μέθοδον ὡς τὴν πραγματικὴν, καίτοι μὴ ὁμολογημένην, ἀφειτηρίαν, καὶ θὰ ἐρωτήσωμεν ποῖαι θὰ εἶνε αἱ συνέπειαι ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύστημα. Τὸ συμπέρασμά μας θὰ εἶνε ὅτι ἡ μέθοδος — ἢ μᾶλλον ἢ ἐρευνα — ἀποτελεῖ τι τὸ θεμελιῶδες εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου, ὅπως ἀναμφιβόλως ἀνάγκη νὰ εἶνε τοῦτο εἰς κάθε φιλοσοφίαν· ἐφ' ὅσον δὲ ἡ φιλοσοφία εἶνε συστηματικὴ, ἡ μορφή τοῦ συστήματος καθορίζεται ὑπὸ τῆς μεθόδου τῆς ὁποίας γίνεται χρῆσις πρὸς πραγμάτων αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως. Ἡ μέθοδος δὲν ταυτίζεται πρὸς τὸ σύστημα, καθορίζει ὅμως βαθμιαίως τὸ σύστημα καὶ καθίσταται καὶ αὕτη ἡ ἴδια συστηματικὴ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχὴ ἢ ὁποία περιλαμβάνεται ἐν αὐτῷ καθίσταται βαθμηδὸν καταφανεστέρα. Ἐὰν ὁ Ἐγγελος δὲν κατώρθωσε νὰ συγχωνεύσῃ ἐρευναν καὶ σύστημα, τοῦτο

προήλθεν ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν τὰ δύο ταῦτα νὰ συγχωνευθοῦν τελείως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν.

Τι πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν τῆς φιλοσοφίας ; ἐρωτᾷ ὁ Ἑγελος γενικεύων τὸ ζήτημα. Ὡς τοιούτη ἐχρησιμοποιήθησαν ἡ οὐσία ὡς *causa sui*, τὸ *cogito*, αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ ἰδέαι, τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν, τὰ εἶδη (αἱ μορφαί). Αἱ συστηματικαὶ φιλοσοφίαι αἱ ὁποῖαι ὠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων διαφέρουν πολὺ ἀπ' ἀλλήλων, κάτω ὅμως ἀπὸ ὅλας αὐτῶν τὰς διαφορὰς ὑπάρχει ἓνα κοινὸν σημεῖον συμφωνίας : εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις ἡ ἀπαρχὴ γίνεται μὲ κατὰ τὸ πρωταρχικὸν καὶ μὴ παράγωγον, καί, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ, ἀεὶ τῶν. Πρέπει, δηλονότι, νὰ ὑπάρχῃ μία ὄντολογικὴ ἀπαρχή, ἐκ τῆς βάσει τῆς ὁποίας τὰ γεγονότα τῆς καθημερινῆς πείρας θὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἐξηγηθοῦν. Ἡ μόνη λογικὴ ἀπαρχή, ἐὰν θέλομεν νὰ φιλοσοφήσωμεν συστηματικὰ, εἶνε ἡ ὄντολογικὴ. Ἡ ἀπαρχὴ ὅμως δὲν εἶνε παρὰ μία ἑναρξίς, εἰς τὴν ἕνοιαν δὲ ταύτην περιλαμβάνεται τὸ ὅτι θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ θὰ προχωρήσωμεν πρὸς κάποιον ἄλλο σημεῖον. Ἡ κατεύθυνσις πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ γίνῃ ἡ πρόοδος θὰ διαφέρει ἀναλόγως τοῦ ἐὰν ἡ ἀπαρχὴ εἶνε ὑπερβατικὴ ἢ ἐνυπάυχουσα, ἐν ἢ πολλὰ καὶ ἀναλόγως τοῦ ἐὰν ἡ φιλοσοφία ἢ ὁποῖα προχωρεῖ συνδέεται πρὸς μαθηματικὰς, χωρικὰς, ψυχολογικὰς ἢ ἄλλας ἰδέας· εἰς πᾶσαν ὅμως περίπτωσιν θὰ ὑπάρξῃ κάποιου εἴδους κίνησις πρὸς τὰ πρόσω. Ἐὰν ὅμως προχωροῦμεν ἀπὸ ἓνα σημεῖον πρὸς ἓνα ἄλλο διατὶ εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐκκινήσωμεν μόνον ἀπὸ ἓνα ὠρισμένον σημεῖον, καὶ νὰ προχωροῦμεν ἀπὸ τῶν λόγων πρὸς τὰς συνεπείας, ἢ ἀπὸ τὴν αἰτίαν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα ; Διατὶ νὰ μὴ εἶνε ἐξ ἴσου ἐπιτετραμμένον νὰ βαδίσωμεν κατ' ἀντίστροφον τρόπον : ἀπὸ τῶν γεγονότων τούτων πρὸς τὴν ἐξήγησιν αὐτῶν ; Ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα αὕτη ἐξηγεῖ πρέπει νὰ περιλαμβάνονται ἀμοιβαίως τὸ μὲν ἐντὸς τοῦ δέ, ἐκτὸς ἐὰν θέλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ἓνα στοιχεῖον τυχειότητος καὶ ἀ-λογικότητος, ὅποτε τὸ σύστημα, ὡς τοιοῦτον, θὰ εἶνε, ἀκριβῶς κατὰ τοσοῦτον, ἐλαττωματικόν. Ὁ λόγος τούτου εἶνε ὅτι εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν δὲν θὰ εἴχομεν σύστημα ἀφοῦ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ περιελάμβανεν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀταξίαν καὶ ἀλογικότητα τὴν ὁποίαν μᾶς

παρουσιάζουν τὰ γεγονότα τῆς πείρας. Ἐὰν ἡ ἀταξία ἔχει ἐν τέλει μεταβληθῆ εἰς τάξιν καὶ ἔχει οὕτω ἐξαφανισθῆ, τὸ τοιοῦτον θὰ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν ἔχει ἀκολουθηθῆ ἢ δευτέρα τάξις ἀλλ' ἢ πρώτη.

Τὸ ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα αὕτη ἐξηγεῖ πρέπει νὰ περιλαμβάνονται ἀμοιβαίως ὁ Ἐγγελος τὸ ἐπίστευε καὶ τὸ ἐξέφρασε πολλάκις λέγων ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀνάγκη νὰ ἀποτελῆ κύκλον ὅπου ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος συναντῶνται. Ἡ εἰκὼν δὲν εἶνε ἐπιτυχής, θὰ χρησιμεύσει ὅμως διὰ νὰ καταστήσῃ ἀντιληπτότερον τὸ πρόβλημα. Ὁ κύκλος εἶνε συνεχής· καὶ ὅμως θὰ πρέπει νὰ τμηθῆ, εἴαν κατ' ἀρχὴν πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ φιλοσοφία. Δὲν εἶνε τυχαῖον τὸ γεγοῆς ὅτι ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἐξέλεξεν ὁ Ἐγγελος ὁμοιάζει τόσον πολὺ πρὸς ἐκείνην τοῦ Παρμενίδου, καὶ ἴσως ἡ σφαῖρα νὰ ἀποτελῆ ἐπιτυχέστεραν ἀναλογίαν. Τὸ εἶναι τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐξηγήσῃ ἡ φιλοσοφία, εἶνε διὰ τὸν Ἐγγελον μία σφαῖρα λεία, πάρα πολὺ μεγάλη διὰ νὰ τὴν περιλάβῃ τὸ χέρι. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τὴν συλλάβῃ διὰ μιᾶς· ἀλλὰ καὶ δὲν ἔχει προεξοχὰς αἱ ὁποῖαι νὰ χρησιμεύσουν ὡς λαβαὶ διὰ νὰ τὴν πιάσῃ κανεὶς. Καὶ ὅμως—ὁ Ἐγγελος τὴν ἔπιασε. Καὶ ὅπερ σπουδαιότερον, ἰσχυρίσθη ὅτι ὑπάρχει μία μόνον λαβὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶνε δυνατὸν νὰ τὴν πιάσῃ κανεὶς, ἓνα μόνον σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον εἶνε δυνατὸν νὰ τμηθῆ ὁ κύκλος. Παρ' ὅλον ὅτι πρέπει ἀμοιβαίως νὰ περιλαμβάνονται ἐντὸς ἀλλήλων ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ αἱ ὀντότητες, μόνον ἓν σημεῖον ὑπάρχει ἀπ' τὸ ὁποῖον νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ ἡ φιλοσοφία.

Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε ἡ ἀμεσότης, τὸ δεδομένον. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία εἶνε διαλογισμὸς πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ κατι πού δὲν εἶνε διαλογισμὸς ἀλλ' ὑλικὸν πρὸς διαλογισμὸν· καὶ τοῦτο εἶνε τὸ ἀμέσως δεδομένον. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸν ὀλόκληρον κύκλον. Ἐὰν ἦτο εἰς θέσιν νὰ τὸ πράξῃ δὲν θὰ ὑπῆρχε πλέον ἀνάγκη διολογισμοῦ· αὕτη ὅμως αὕτη ἡ ὑπαρξίς τῆς φιλοσοφίας εἶνε ἀπόδειξις, εἴαν κατ' ἀρχὴν ὑπῆρχεν ἀνάγκη τοιαύτης ἀποδείξεως, περὶ τοῦ περιορισμένου χαρακτῆρος τῆς διαλογιστικῆς σκέψεως. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ οἰοιδήποτε ἄλλο σημεῖον τοῦ κύκλου παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα, διότι ὁποῖονδήποτε σημεῖον καὶ ἂν ἐκλέξωμεν, εἴαν πρόκειται νὰ εἶνε τὸ σημεῖον ὅπου θὰ ἀρχίσῃ ὁ διαλογισμὸς, θὰ εὐρωμεν ὅτι

καὶ πάλιν ἔχομεν ἔμπρός μας τὴν ἀμεσότητα. Δυνατὸν γὰρ ἀρνηθῆναι κανεὶς ὅτι τὸ καθαρῶς δεδομένον ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον ἀφειρησίας τοῦ διαλογισμοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἰς τὴν πείραν δὲν ὑπάρχει κανὲν καθαρὸν δεδομένον παρὰ μόνον ὡς προῖόν μιᾶς προηγηθείσης διαδικασίας διαλογισμοῦ καὶ ἀφαιρέσεως. Πολὺ καλὰ ἄλλὰ ἀπὸ ποίων πραγμάτων ἀφαίρεσις εἶνε τὸ ἄμεσον δεδομένον; Μήπως ἀπὸ τὰ γνωστὰ εἰς ὅλους ἀντικείμενα ὅπως εἶνε τὰ σπίτια ἢ τὰ δένδρα; Ἐὰν ὅμως αὐτὰ ληφθοῦν ὡς τὸ βιαικὸν ὑλικὸν διὰ τὸν διαλογισμόν, δὲν θὰ εἶνε δυνατὸν γὰρ εἶνε ἐπίσης καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σκέψεως, εἰς τρόπον ὥστε θὰ εὗρεθῆ πάλιν ὅτι ἀποτελοῦν τὴν ἀμεσότητα — ὅχι μὲ τὰς ιδιότητας τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων οὔτε καὶ μὲ τὰς ἀποσαφηνισμένας ιδιότητας τῶν δένδρων καὶ τῶν σπιτιῶν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸλυτὸν ἀμεσότητα. Ὁ «καθορισμός» των εἶνε γὰρ εἶνε ἀκαθόριστα. Ἡ ἀπαρχὴ τῆς διανοήσεως δὲν ἐπιτρέπεται γὰρ εἶνε ἔργον τῆς διανοήσεως, δὲν εἶνε δυνατὸν γὰρ εἶνε σύνθεσις ἄλλως δὲν θὰ ἦτο ἡ ἀπαρχή.

Ἡ ἀμεσότης λοιπὸν εἶνε ἡ ἀπαρχή. Ὁ Ἐγελος ὅμως λαμβάνει τὴν ἀμεσότητα ὑπὸ δύο σημασίας καὶ κατὰ συνέπειαν ὑπάρχουν ἐκ τοῦ λόγου τούτου δύο κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπαρχαὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν του. Ἡ Φαινομενολογία πραγματεύεται περὶ τῆς ἐκ τῶν αἰσθήσεων πείρας, καὶ ἡ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀμεσότης ἀποτελεῖ τὴν πρώτην μορφήν τῆς ἐξεταζομένης πείρας. Ἀντικείμενον τῆς Λογικῆς εἶνε αἱ κατηγορίαι τῆς διανοήσεως, ἡ δὲ πρώτη κατηγορία εἶνε ἐννοιολογικὴ ἀμεσότης, ἡ εἶναι. Ἐχομεν λοιπὸν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀμεσότητα, ἔχομεν ὅμως ἐπίσης καὶ ἀμεσότητα ἐννοιολογικὴν. Ἄς ἐξετάσωμεν αὐτὰς ἀλληλοδιαδόχως, ἀρχίζοντες πρῶτον ἀπὸ τὴν λογικὴν κατηγορίαν καὶ ὡς ἐρωτήσωμεν ἔάν τὸ εἶναι εἶνε κατάλληλον γὰρ χρησιμεύσῃ ὡς σημεῖον ἀφειρησίας τοῦ συστήματος.

Λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, λέγει ὁ Ἐγελος. Τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν τῆς διανοίας τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν λογικὴν εἶνε καὶ «ἀληθὴς μεταφυσικὴ ἢ θεωρητικὴ φιλοσοφία» δηλαδή εἶνε ἐπίσης τὸ σύστημα τῶν μεταφυσικῶν κατηγοριῶν. Δὲν εἶνε εὐκολον γὰρ εἰπῆ κανεὶς τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ Ἐγελος μὲ τὴν λέξιν «λογικὴ» εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, διότι συνήθως μεταχειρίζεται τὸν ὄρον τοῦτον ἀναφερόμενος εἰδικῶς εἴτε εἰς τὸ σύγγραμμά του πρὸς τὸ

ρει τὸν τίτλον τοῦτον, ἢτε ἄλλως εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν λογικὴν ἢ εἰς τὴν ὑπερβατολογικὴν (transcendentale) λογικὴν τοῦ Kant, τὰς ὁποίας ὅμως καὶ τὰς δύο ἀποκρούει. Ἐδῶ ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ λογικῆς χωρὶς νὰ ἀναφέρεται εἰδικῶς εἰς κανένα σύγγραμμα ἢ εἰς καμίαν θεωρίαν. Μᾶς ἐπιτρέπεται, ὅμως, νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι θεωρεῖ τὴν λογικὴν ὡς τὸ σύστημα τῶν ἀναγκαίων μορφῶν διὰ τὴν ἔλλογον σκέψιν κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν διανόησιν ἢ ὁποία περιλαμβάνει ἓν ἑαυτῇ στοιχεῖα ἐκ τῶν αἰσθήσεων. Ἐνῶ μεταφυσικὴ εἶνε τὸ σύστημα τῶν μορφῶν τοῦ Εἶναι. Καὶ αἱ δύο ἐπιστῆμαι εἶνε τυπικαὶ κατὰ τοῦτο ὅτι πραγματεύονται περὶ τῆς οὐσίας τῆς ὑπάρξεως μᾶλλον παρὰ περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεως· δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὸ αἰσθητηριακὸν περιεχόμενον τῆς πείρας. Μία ἐκάστη ἐξ αὐτῶν περιέχει καὶ μίαν τάξιν τῆς ἐξαρτήσεως· κάθε μία, ἢμποροῦμε νὰ εἴπωμεν, ἔχει ἀρχὴν, μέσον καὶ τέλος. Εἰς τὴν λογικὴν ὑπάρχει μία μορφή τῆς διανοήσεως ἢ ὁποία περιέχεται καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας· εἰς τὴν μεταφυσικὴν ὑπάρχει μία ἀρχὴ ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ὄντολογικὴν ἀπαρχήν. Ἐάν, λοιπόν, λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, ἢ τάξις τῆς ἐξαρτήσεως θὰ πρέπει νὰ εἶνε ἢ ἴδια καὶ εἰς τὰς δύο. Ἡ λογικὴ ἀπαρχὴ θὰ πρέπει νὰ εἶνε καὶ ἢ ὄντολογικὴ ἀπαρχὴ ἢ τάξις τῶν ἰδεῶν θὰ πρέπει νὰ εἶνε ἢ τάξις τῶν πραγμάτων· ἢ ἀρχὴ μιᾶς φιλοσοφίας, λέγει ὁ Ἑγελος, ἐκφράζει τὴν ἀπαρχὴν τοῦ συνόλου τῶν πραγμάτων. Πολλάκις λέγει ὅτι ἢ φιλοσοφικὴ σκέψις πρέπει νὰ εἶνε «ἀντικειμενική». Μὲ τὰς λέξεις αὐτὰς ἐννοεῖ, κατὰ πρῶτον λόγον, ὅτι τὸ ἐπιστημολογικὸν στοιχεῖον τῆς διανοήσεως—τὸ ὁποῖον, φυσικῶς τῷ λόγῳ, εἶνε πάντοτε παρόν, ἀφοῦ ἢ ἀνθρώπινη σκέψις δὲν εἶνε παρὰ μία σειρὰ ἱστορικῶν συμβεβηκότων—εἶνε ἄνευ σπουδαιότητος διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ φιλόσοφος. Πολλοί, οἱ ὁποῖοι ἄλλως θὰ διεφώνουν πρὸς αὐτόν, νομίζομεν ὅτι θὰ συμφωνήσουν μὲ αὐτόν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Ὅταν ὅμως ἐπιμένει ἐπὶ τῆς ταυτότητος μεταξὺ λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς, ὠθεῖ τὴν θεωρίαν του μέχρι τοῦ ἐσχάτου δυνατοῦ ὁρίου. Δὲν ἀρκεῖ δὲ ὅτι εἰς τὴν διανόησιν ὑπάρχει μία ἀλήθεια ἢ ὁποία εἶνε ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πρᾶξιν τοῦ διανοεῖσθαι· ἢ διανόησις πρέπει τόσοτεν τελείως

να κατανοῆ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων ὥστε ἡ τάξις τῆς γνώσεως καὶ ἡ τάξις τοῦ εἶναι νὰ ἀποτελοῦν ἀπολύτως ἓν.

Ἐναντι τῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἶνε ἀνάγκη νὰ θέσωμεν τὸ ἄλλο ἐγγελιστὸν ῥητὸν ὅτι δηλ. εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸ τέλος εἶνε ἡ ἀληθινὴ ἀρχή, καὶ ὅτι τὸ νὰ προχωρῆ κανεὶς σημαίνει πράγματι νὰ ὀπισθοχωρῆ. Ἄλλ' ἐκ τῆς θεωρίας αὐτῆς ἔπεται ὅτι λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ δὲν εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό· κατ' οὐσίαν μάλιστα ὅτι αἱ τάξεις, αἱ ὁποῖαι ἐπικρατοῦν εἰς τὰς δύο εἶνε ἀντίθετοι. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μεταφυσικῆς θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρχίσωμεν, ὄχι μὲ τὴν κατηγορίαν τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἀπὸ τὸ ἄλλο ἄκρον διότι μόνον ἡ τελευταία λογικὴ κατηγορία ἐκφράζει πλήρως καὶ καταλλήλως τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὸ ἄνω ῥητὸν τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀδύνατον, ἡ δὲ ὑπαρξίς τῆς «Ἐπιστήμης τῆς Λογικῆς» ὡς ἰδιαιτέρου μαθήματος, ἀποτελεῖ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ὁρίων ἢ ἀτελειῶν τῆς πεπερασμένης διανοήσεως. Ὅλοι μας γνωρίζομεν, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ὅτι διὰ τὸν Ἐγγελον ἡ λογικὴ σημαίνει ἓνα σύστημα ἀχρόνων κατηγοριῶν. Ἐὰν ὁμως τὸ ῥητὸν τοῦ ἔχει κῦρος, πῶς θὰ εἶνε τοῦτο δυνατόν; Ἡ μεταφυσικὴ θὰ προβάλλει τὴν τάξιν τοῦ ὄντος· ἡ λογικὴ ἔν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν τάξιν τῆς γνώσεως, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν εἶνε ἀχρονος, ἀλλ' ἐξηρητημένη ἐκ τῆς φύσεως τῆς ἐν τῷ χρόνῳ ὑπάρξεως. Ἡ τάξις τῆς λογικῆς πρέπει νὰ εἶνε ἱστορικὴ, βασιζομένη ἐπὶ τοῦ περιορισμένου χαρακτῆρος τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ περιλάβωμεν ὁλόκληρον τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων μὲ ἓν μόνον βλέμμα· ἡ προσέγγισις θὰ πρέπει νὰ εἶνε βαθμιαία. Κατὰ τὸν Ἐγγελον, ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν εἶνε ἀναγκαῖον διὰ νὰ ἀποκαλυφθῆ ἡ φύσις τῶν ὄντων· ἐὰν ὁμως ἡ πρώτη κατηγορία, τὸ εἶναι, ἦτο πράγματι «ἡ ἀπαρχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων» δὲν θὰ εἴχομεν ἀνάγκην ἀπὸ καμμίαν ἐξήγησιν τῆς φύσεώς του: αἱ λοιπαὶ μᾶλλον κατηγορίαι θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ. Τότε μόνον θὰ ἦτο ἀληθὲς νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ σύμπαντος. Καθὸ συστηματικὴ μεταφυσικὴ, ἡ λογικὴ θὰ ὄφειλε νὰ ἀναπτύξῃ πάντα τὰ ἐπόμενα ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἀντὶ τούτου, τὸ εἶναι καὶ αἱ ἐπακολουθοῦσαι κατηγορίαι μᾶς ἐμφανίζονται διαδοχικῶς ὡς ἐντελῶς

ἀκατάλληλοι διὰ νὰ ἀποτελέσουν διαπίστωσιν τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, ὁλόκληρον δὲ τὸ ἱεραρχικὸν συγκρότημα δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ μίαν ἀναζήτησιν τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ὅχι λοιπὸν ἡ πρώτη, ἀλλὰ ἡ τελευταία κατηγορία, εἶνε ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω εἶνε δυνατὸν νὰ ἀντιταχθῆ, ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῆς ταυτότητος μεταξὺ λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς, ὅτι εἰάν ἡ τελευταία κατηγορία ἦρχετο πρώτη, θὰ εἶχεν ἀκριβῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀμεσότητος τὸν ὁποῖον ἔχει τὸ εἶναι· θὰ τὴν ἐβλέπομεν τότε ὡς εἶναι. Καὶ κατ' οὐσίαν ἡ πρώτη κατηγορία, τὸ εἶναι, δὲν εἶνε οὔτε περισσότερον οὔτε ὀλιγώτερον, παρὰ ἡ τελευταία ὁρωμένη κατὰ τὴν ἀμεσότητα αὐτῆς. Ὁ Σπινόζα ἀρχίζει τὴν Ἡθικὴν αὐτοῦ μὲ μίαν διαπίστωσιν περὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν τοῦ εἶνε δυνατὸν εἰς τὴν ἀρχὴν νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Θεὸν κανένα ἄλλο χαρακτηριστικὸν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἶναι· ὅλα ὅσα ἐπακολουθοῦν εἶνε ἀναγκαῖα διὰ νὰ διευκρινίσουν τὴν κενὴν διαπίστωσιν ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε οὐσία, δηλαδή: εἶναι. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν Ἐγγελον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ εἶναι ἀποτελεῖ τὸν πρώτον ὀρισμὸν τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶνε ὅμως ὁ τελευταῖος, καὶ οἱ λοιποὶ ὀρισμοὶ εἶνε ἕξ ἴσου ἀναγκαῖοι. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀπαρχὴν, εἶνε ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὸ τέλος καὶ ὅλα ὅσα ὑπάρχουν ἐν τῷ μεταξύ· διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ τέλος εἶνε ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν ἐπίσης καὶ τὴν ἀρχὴν. Ὑπὸ μίαν ὀρισμένην ἐννοίαν ἡ πρώτη κατηγορία εἶνε ἡ ἀπαρχή· ὑπὸ ἄλλην ἐννοίαν, εἶνε τὸ τέλος. Ἄλλως, ἡ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδου θὰ ἦτο ἡ μόνη δυνατὴ. Αὐτὴ αὕτη ἡ ἐννοία μιᾶς καὶ μόνης ἀπαρχῆς εἶνε ἐσφαλμένη. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ τάξις τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν εἶνε δικαιολογημένη ἀφοῦ ὁποιανδήποτε ἄλλην τάξιν καὶ ἂν δοκιμάσωμεν θὰ εὗρωμεν ἐν τέλει ὅτι εἶνε ἐντελῶς ὁμοία πρὸς ἐκείνην.

Εἰς τὴν ἀντίρρῃσιν ὅμως αὐτὴν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀνταπαντήσωμεν ὅτι ἀπὸ τῆς λογικῆς ἢ ἀνθρωπίνης ἀπόψεως—ἀφοῦ ἡ λογικὴ τάξις εἶνε ἡ τάξις τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως—τὴν ἀπαρχὴν ἀποτελεῖ τὸ εἶναι· ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς ὅμως ἀπόψεως, ἡ ἐννοία μὲ τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν Ἐγγελον τερματίζεται ἡ λογικὴ, αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν. Μάλιστα εἶνε ἀνάγκη νὰ προχωρήσωμεν ἀκόμη περισσότερον. Ἀφοῦ ἡ τελευταία κατηγορία λαμβανομένη καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶνε πάλιν παρὰ

αὐτὸ τοῦτο τὸ εἶναι, τοῦτο, μαζί μὲ πᾶν ὅ,τι προηγεῖται αὐτοῦ—ὄλοκληρον δηλ. τὸ σύστημα—ἀποτελεῖ τὴν μεταφυσικὴν ἀπαρχήν. Φαίνεται σὺν τῷ ἔρχεται ἐκ νέου εἰς τὸν κόσμον ὁ Παρμενίδης. Τὸ ὄν εἶνε ὁμοιον πρὸς σφαῖραν, καὶ ἡ πρώτη αὐτῆς ἀρχὴ εἶνε τὸ ὄλον, συλλαμβανόμενον εἰς μίαν μόνην στιγμήν. Ἀλλά, δυστυχῶς, εἴμεθα πολὺ μικροὶ διὰ τὰ περιλάβωμεν τὴν σφαῖραν!!

Ἔχομεν δύο δυνατὰς ὑποθέσεις ἐξ ἴσου καταστρεπτικὰς διὰ τὸ σύστημα. Λογικὴ καὶ Μεταφυσικὴ, εἶναι καὶ γνῶσις εἶνε εἴτε ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἴτε διάφορα πράγματα. Ἐὰν εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, ἡ πρώτη ἀρχὴ θὰ πρέπει νὰ εἶνε ἡ αὐτὴ καὶ διὰ τὰ δύο, ἡ δὲ φιλοσοφία θὰ συνίσταται ὄχι εἰς τὴν ἀναζήτησιν ἑνὸς προηγουμένως δεδομένου, ἀλλ' εἰς τὰς ἐκ τούτου ἀπαγωγὰς. Ὅπως ὅμως εἶδομεν, τὸ εἶναι δὲν εἶνε ἡ μεταφυσικὴ ἀπαρχή, ἡ λογικὴ δὲν εἶνε μεταφυσικὴ, καὶ συνεπῶς ἡ φιλοσοφία εἶνε ἀναζήτησις μᾶλλον παρὰ ἓνα ἀπαγωγικὸν σύστημα. Ἐὰν ὅμως λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ δὲν εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, θὰ εὐρεθῶμεν πάλιν περιπεπλεγμένοι εἰς ὅλας τὰς ἀντιθέσεις τὰς ὁποίας τὸ σύστημα ἰσχυρῶς εἶχε ὑπερνικήσει, ὁποῖαι εἶνε αἱ μεταξὺ οὐσίας καὶ ὑπάρξεως, τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, καὶ πρὸ παντός ἢ μεταξὺ νοήσεως καὶ πραγματικότητος. Ἡ λογικὴ δυνατόν νὰ παρουσιάσῃ ἓνα σύστημα διανοήσεως : δὲν ἀποκαλύπτει ὅμως τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἐγελος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε συγγράψῃ μίαν χωριστὴν μεταφυσικὴν. Τὸ σύστημα δὲν ἀποτελεῖ μίαν συνδ. ἀλλαγὴν τῶν ἀντιθέτων ἢ μίαν λύσιν τῶν ἀντινομιῶν ἀλλὰ, τὸ πολὺ, τὴν ἀναζήτησιν μιᾶς λύσεως.

Αἱ δύο αὐταὶ δυνατὰς ὑποθέσεις διατυποῦνται ὑπὸ τὴν μορφήν μίας ἀντινομίας καὶ εἶνε συνεπῶς εὐπρόσδεκτοι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ συστήματος, ἀφοῦ τὸ σύστημα ῥητῶς διατείνεται ὅτι ἔλυσε τὰς ἀντινομίας κατὰ τὴν μόνην ἐκδοχὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶνε αὐταὶ δεκτικαὶ λύσεως. Μᾶς δίδουν τὴν ἰδέαν τοῦ εἶδους ἐκείνου τῆς ἀπαγωγῆς ἢ ὁποία προϋποθέτει τὸν χωρισμὸν μορφῆς καὶ περιεχομένου καὶ ἡ ὁποία, ὡς φιλοσοφικὴ μέθοδος, ἦτο ἀνάθεμα διὰ τὸν Ἐγελον. Θεωροῦν ὡς δεδομένον ὅτι ἀναζήτησις καὶ σύστημα εἶνε κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἀντιθέτων, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀρνεῖται ἡ ὑπὸ συζήτησιν φιλοσοφία· κατόπιν δὲ τούτου, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προϋποθέσεως ταύτης, ἡ ὁποία λαμ-

βάνει ὡς δεδομένον αὐτὸ τὸ ζητούμενον, εὐρίσκουν ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀπέτυχεν εἰς τὸ νὰ ἐνώσῃ τὰ δύο. Τοιαῦτα τινὰ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθοῦν. Ἡ ἀντινομία μας ὅμως δὲν εἶνε ἀπλῶς μία δογματικὴ ἄρνησις σιγρομένη ἐναντίον ἐνὸς ἐξ ἴσου δογματικοῦ ἰσχυρισμοῦ ὑπὲρ τοῦ συστήματος. Ὑπάρχει εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ σύστημα μία νέα ἀντίληψις περὶ τῆς ἀπαγωγῆς, ἡ διαλεκτικὴ· τὸ δὲ ζήτημα εἶνε εἴαν ἡ νέα αὕτη θεωρία λύει τὴν δυσχέρειαν. Ἐχει αὕτη τὴν ἀπαίτησιν ταυτοχρόνως νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ πρὸς μίαν προϋπόθεσιν καὶ νὰ μᾶς ἀπομακρύνῃ ἀπ' αὐτῆς· ἡ πρόοδός μας πρόκειται νὰ εἶνε συγχρόνως πρὸς τὰ ἔμπροσθεν καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω. Τὸ σπουδαῖον ὅμως σημεῖον εἶνε ὅτι καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχθῶμεν τὸ κῆρος τῆς νέας θεωρίας, πάλιν θὰ παραστῆ ἀνάγκη νὰ λάβωμεν τὴν ἀπαρχὴν ὑπὸ δύο σημασίας. Τὸ σύστημα ἐργάζεται μὲ κατεύθυνσιν πρὸς μίαν μεταφυσικὴν ἀπαρχὴν, ἀπομακρυνόμενον ὅμως ἀπὸ τὴν λογικὴν ἀπαρχὴν, τὸ δὲ χάσμα μεταξὺ λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς παραμένει. Τὰ διάφορα στάδια τῆς ἀναζητήσεως δυνατόν νὰ περιλαμβάνουν ἐντὸς ἑαυτῶν φιλοσοφικὴν ἀλήθειαν—τὸ εἶναι εἶνε ὁρ.σμός τοῦ Θεοῦ— εἰς τρόπον ὥστε δὲν παραμελεῖται ἡ λογικὴ ἀπαρχή, ἡ τάξις ὅμως τῆς γνώσεως εἶνε οὐχ ἥττον διάφορος τῆς τάξεως τοῦ εἶναι. Ἐὰν δὲ τὸ εἶναι, ὅταν κατανοεῖται πλήρως, ἰσοδυναμεῖ πρὸς γνῶσιν, πάλιν δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν γνῶσιν ἢ ὅποια τὰ ἀναζητεῖ.

Τὸ εἶναι ἀποτελεῖ, κατὰ ταῦτα, λογικὴν καὶ ὄχι μεταφυσικὴν ἀπαρχὴν. Εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν καὶ μίαν τρίτην ἀπαρχὴν, τὴν ὁποίαν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποκαλέσωμε τὴν ψυχολογικὴν ἀπαρχὴν. Εἶνε τοῦτο ἡ ἄποψις τοῦ κοινοῦ νοῦ. Ἡ λογικὴ ἀρχὴ εἶνε ἀκαταιόητος διὰ τὸν κοινὸν νοῦν ὁ ὁποῖος δὲν εἶνε συνηθισμένος εἰς τὴν θεωρητικὴν σκέψιν· τὸ αὐτὸ δὲ εἶνε ἀληθὲς καὶ διὰ τὴν μεταφυσικὴν ἀρχὴν. Ὁ Ἑγελος θεωρεῖ ἀναγκαῖον νὰ γράψῃ πολλὰς σελίδας διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν τοῦ εἶναι, καὶ τοῦτο διότι ὁ ἀναγνώστης διαρκῶς ἐπαιέρεται ἀνελαισθητῶς εἰς τὴν σύγχυσιν τῆς ἀφηρημένης κατηγορίας πρὸς τὰς αἰσθητηριακὰς εἰκόνας τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων—τὸ εἶναι ταύτης τῆς οἰκίας, τούτου τοῦ δένδρου κτλ. Τὸ εἶναι ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς συστηματικῆς διανοήσεως ἐπὶ τῶν κατηγοριῶν, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἡ ἀπαρχὴ πάσης κατ' ἀρχὴν διανοήσεως. Μεταξὺ τοῦ

κοινοῦ νοῦ καὶ τῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει χάσμα τὸ ὁποῖον εἶνε ἀνάγκη νὰ γεφυρωθῆ. Αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ κοινοῦ θνητοῦ εἶνε ἀνάγκη νὰ μείνουν σεβασταί· ὁ κοινὸς νοῦς εἶνε ἀνάγκη νὰ ὀδηγηθῆ βαθμιαίως, διὰ διαδοχικῶν σταδίων τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγκη εἶνε φανερά, μέχρι τῆς καταστάσεως ἐκείνης τῆς θεωρητικῆς σκέψεως. Ὁ Descartes ἀνεγνώρισε τοῦτο καὶ διετύπωσεν ὡς πρόλογον τῆς ἐκθέσεως τοῦ συστήματός του διαφόρου ἀμφιβολίας ἀφορώσας τὸν εἰς ὅλους γνωστὸν κόσμον τῆς καθημερινῆς ζωῆς, εἰς τρόπον ὥστε ὅταν ὁ ἀναγνώστης θὰ ἔφθαιεν εἰς τὸ cogito θὰ ἠννόει τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητά του ἔχων ὡς σημεῖον ἀνσφορᾶς τὴν ἰδίαν του πείραν. Καθ' ὅμοιον τρόπον, τῆς Λογικῆς τοῦ Ἐγγέλου προηγεῖται ὁλόκληρος ἡ Φαινομενολογία, ἡ ὁποία, ὅτιδήποτε καὶ ἂν εἶνε κατὰ τὰ ἄλλα, ἀποτελεῖ μίαν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ σύστημα τοῦ ὁποίου ἡ Λογικὴ εἶνε τὸ πρῶτον μέρος. Οὕτω περιγράφει αὐτὴν ὁ Ἐγγελος. Ταυτοχρόνως ὅμως εἴαν ἡ φιλοσοφία εἶνε μία συστηματικὴ ἔρευνα, καὶ ἡ μέθοδος εἶνε ἀχώριστος ἀπὸ τὸ σύστημα, τότε καὶ αὐτὴ ἡ Φαινομενολογία πρέπει νὰ εἶνε μέρος τοῦ συστήματος—ὅποτε ἡ φιλοσοφία ἀρχίζει μετὸν κοινὸν νοῦν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐρμηγεία εὐρίσκει στηρίγματα εἰς τὸν Ἐγγελον, διότι εἰς ἕνα ἄλλο χωρίον ἀποκαλεῖ τὸ ἔργον τοῦτο τὸ πρῶτον μέρος τοῦ συστήματος.

Εἶνε λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τὴν νέαν αὐτὴν ἀπαρχήν. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία εἶνε διαλογισμὸς, τὸ ἀκατέργαστον αὐτῆς ὑλικὸν πρέπει νὰ εἶνε ἐστερημένον διαλογισμοῦ. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο εἶνε ἡ αἰσθητηριακὴ ἀμεσότης, εἶνε καθαρὸν δεδομένον, διότι ἡ ἐννοιολογικὴ ἀμεσότης εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς μακρᾶς ἀφαιρετικῆς διαδικασίας. Ἡ «αἰσθητηριακὴ βεβαιότης» ὡς ἀποκαλεῖται, εἶνε ἀπολύτως ἐστερημένη παντὸς διαλογισμοῦ, ἀπηλλαγμένη παντὸς κατασκευάσματος τῆς σκέψεως. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὅτι εἶνε ἀμεσός, εἶνε καὶ μεταβλητὴ, καὶ εὐθύς ἀμέσως ἀρχίζουν νὰ παρουσιάζωνται διακρίσεις ἐντὸς αὐτῆς. Πρῶται μεταξὺ αὐτῶν εἶνε αἱ θεμελιώδεις διαφοραὶ μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, μεταξὺ χρόνου καὶ χώρου. Ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς ἀναφαίνονται διαδοχικῶς καὶ ἄλλαι μετὰ διαρκῶς αὐξανομένην πολυπλοκότητα εἰς τὴν πείραν καθ' ὅσον προχωρῆ ἡ συζήτησις. Ἡ δυσκολία κατὰ τὸ πρῶτον βῆμα ἐγένετο γενικῶς αἰσθητὴ καὶ συνεζητήθη

εὐρέως. Δὲν εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ ἔχωμεν πείραν τινὰ ἐντελῶς ἀπηλλαγμένην ἀπὸ διακρίσεις· ἢ καὶ ἂν ὑπάρχει τοιαύτη δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποτελεῖ συνέχειαν καμμίας ἄλλης ἢ ὑποία νὰ περιλαμβάνει τοιαύτας, διότι θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ὑπερβῶμεν ποτὲ τὴν πρώτην. Δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὔτε ἓνα ἀχυράκι διὰ νὰ πιασθοῦμεν ἀπ' αὐτὸ καὶ μὲ τὴν βοήθειάν του νὰ σύρωμεν τὸν ἑαυτὸν μας εἰς ἄλλο ἐπίπεδον. Πολλοὶ φιλόσοφοι ἔσπασαν τὸ κεφάλι τους εἰς αὐτὸν τὸν τοῖχον· ἐὰν ἡ «ἄμεσος πείρα» ἦτο ἡ ἀπαρχή, θὰ ἦτο συγχρόνως καὶ τὸ τέλος. Ἀποτελεῖ αὕτη ἓνα στοιχεῖον εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε πείραν καὶ εἶνε δυνατόν νὰ τὸ ἀπομονώσωμεν ἢ τοῦλάχιστον νὰ πλησιάσωμεν πρὸς αὐτὸ διὰ τῆς ἀναλύσεως· αὐτὸ ὅμως δὲν εἶνε τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς φιλοσοφίας. Βεβαίως εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑλικὸν διὰ τὸν διαλογισμὸν· τότε ὅμως, θὰ ὑπάρχει πάντοτε ἓνα στοιχεῖον ἀμεσότητος τὸ ὁποῖον ἴσταται ἔναντι τοῦ διαλογισμοῦ, ἀδιαφόρως ποσὸν ἀπλοῦν ἢ ποσὸν σύνθετον θὰ εἶνε τὸ τελευταῖον τοῦτο. Εἰς τὰς ἀπείρως διαφόρους περιστάσεις, ὑπὸ ἀπείρως διαφόρους συνθήκας, παρέχει τὸ ὑλικὸν διὰ κάθε σκέψιν, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀκριβῶς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ μοναδικὴ καὶ ἀναμφίβολος ἀπαρχὴ τῆς σκέψεως. Ὅχι τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἀλλὰ κἄποια πραγματικὴ πείρα ἢ ὁποία νὰ τὸ περιέχη θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπαρχή. Οὐχ ἦττον καὶ μία τοιαύτη ἀπαρχὴ ἀκόμη θὰ ἦτο ἀπλῶς σχετικὴ, διότι ἐνῶ αὕτη ἢ ἐκεῖνη ἢ πρᾶξις διαλογισμοῦ ἔχει ἓνα σημεῖον ἀφετηρίας, ὁ διαλογισμὸς ὡς ὅλον δὲν ἔχει καμμίαν τοιαύτην ἀφετηρίαν ποὺ νὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἀνακαλυφθῇ διὰ τῆς πείρας. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ αἰσθητηριακὴ βεβαιότης εἶνε μία ἀφηρημένη ἔννοια, ἐφ' ὅσον ἔχει σημασίαν τινὰ διὰ τὴν φιλοσοφίαν· ὡς ἀφηρημένη δὲ ἔννοια δὲν ἐκφράζει τὴν στάσιν τοῦ κοινοῦ νοῦ οὔτε καὶ καμμίας ἄλλης πραγματικῆς βιώσεως ἢ ὁποία νὰ ἀποτελεῖ μέρος ἐνὸς συστήματος βιώσεων. Δὲν εἶνε λοιπὸν πρὸς ὅλα ταῦτα ἡ πραγματικὴ ἀπαρχή.

Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι ἡ ἰδία ἀντίρρησης εἶνε ἰσχυρὰ ἔναντιον τῆς προτεινομένης ἀπαρχῆς καὶ ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς μορφάς, τῆς αἰσθητηριακῆς καὶ τῆς ἐννοιολογικῆς. Ἡ ἀπαρχή, διακηρύττει ὁ Ἑγέλος, πρέπει νὰ εἶνε ἄμεσος ἀπλῆ καὶ μὴ ἐπιδεκτικὴ ἀναλύσεως. Πρέπει νὰ

εἶνε ἄμεσος, διότι εἰν δὲν εἶνε ἄμεσος θὰ πρόπει νὰ ἔχει εὐρεθῆ προηγουμένως μέσον ἄλλου τινός. Ἐὰν ἦτο δεκτικὴ ἀναλύσεως—ἔξακολουθεῖ ἢ ἐπιχειρηματολογία—θὰ ἦτο κατὰ τοσοῦτον τὸ ἀποτέλεσμα διανοήσεως, διότι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναλυθῆ εἰν τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀπεκάλυπεν ἢ ἀνάλυσιν δὲν εἶχον προηγουμένως συντεθῆ. Ἐὰν ἦτο σύνθετος, ἢ συνθετότης αὕτη ἔπρεπε νὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς πνευματικῆς συνθέσεως. Μία τοιαύτη ὅμως ἀπολύτως ἀπλῆ ἀπαρχὴ εἶνε ἀνεπίδεκτος οἰασδήποτε σχέσεως, εἴτε ἐσωτερικῶς εἴτε ἐξωτερικῶς· καὶ πρὸ παντός δὲν ἐπιδέχεται τοιαύτας συμφώνως νπρὸς τὴ θεωρίαν περὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν ἢ ὁποία προὑποτίθεται εἰς τὸ σύστημα τοῦτο. Δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀρχίσῃ τίποτε· μᾶς εἶνε ἀδύνατον νὰ κάμωμεν καὶ ἓνα ἀκόμη βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρὸς.

Τὸ σφάλμα τοῦ δογματισμοῦ ἦτο ὅτι ἤθελε νὰ ἀρχίσῃ μὲ τὸ ἀπλοῦν. Τὸ ὄν τοῦ Παρμενίδου ἦτο τόσο ἀπλοῦν ὥστε τίποτε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῆ περὶ αὐτοῦ παρὰ μόνον ὅτι εἶνε· εἰν δὲ παραδεχθῶμεν καὶ ἓνα ἐπιχείρημα ποὺ ἀναφέρει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του, καὶ αὐτὸ θὰ εἶνε περισσότερο τοῦ δέοντος. Ἐὰν συγχωρήσωμεν ὅτι ἢ πολλαπλότης τῶν πραγματικῶν ιδιοτήτων τῆς οὐσίας συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀδιαίρετον αὐτῆς ἐνότητα, προᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ ἠμφισβητήθη, πάλιν ὁ Σπινόζα εὐρέθη ἢναγκασμένος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἓνα ἄπειρον χάσμα διὰ νὰ κατωρθώσῃ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πεπερασμένον ὄν. Ὁ Fichte κατώρθωνε νὰ φθάσῃ πέραν τῆς προτάσεώς του περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ὑποκειμένου πρὸς ἑαυτὸ μόνον διὰ ἐνὸς νέου ἰσχυρισμοῦ ὃ ὁποῖος δὲν ἦτο καθόλου συνέπεια τοῦ πρώτου, τουτέστιν ὅτι τὸ ἐγὼ δὲν εἶνε ταυτὸν πρὸς τὸ μὴ ἐγὼ. Ὅλοι οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ ὑπέπεσαν εἰς τὸ σφάλμα νὰ ἀρχίζουεν μὲ μίαν ἀπλῆν πρώτην ἀρχήν. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἔγκελσ διαπράττει τὸ αὐτὸ λάθος, παρ' ὅλον ὅτι ἢ πρώτη ἀρχὴ ἔρχεται εἰς τὸ τέλος. Ἡ πρότασις αὕτη ἦτο ἀπαραίτητος, διότι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γυρίσῃ κανεὶς ὀπίσω ἀπὸ τὴν ἀπαρχὴν τῶν πάντων. Οὐχ ἦττον ὅμως οὔτε καὶ λεωφόρος διὰ νὰ πλησιάσῃ κανεὶς πρὸς αὐτὴν ὑπάρχει ἐπὶ τῆ βάσει τῆς θεωρίας ταύτης. Φαίνεται ὅτι ἐν τέλει ὁ Παρμενίδης εἶχε

δίκαιον. Τὸ εἶναι εἶνε ἢ μόνη ἀλήθεια, εἰάν δὲ ὑπάρχει ἀπαρχὴ θὰ εἶνε αὕτη κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ τέλος.

Αἱ ἀνωτέρω σκέψεις εἶνε ἢ συνέπεια τοῦ ὅτι βλέπομεν τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἓνα σύστημα, ἀποκλείοντες ἀπ' αὐτῆς τὴν μέθοδον. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς ὑποδεικνύουν εἶνε ὅτι τὸ ὅλον πρόβλημα εἶνε φαινομενικὸν καὶ ἀνεπίδεκτον λύσεως : ἢ φιλοσοφία εἶνε δυνατόν νὰ ἀρχίσῃ ὅπουδήποτε. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι εὗρισκται ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν πολεμικὴν τοῦ Ἐγγέλου ἐναντίον τοῦ δογματισμοῦ μᾶς ἄγει εἰς τὸ νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ὑπολείπεται ἀκόμη κἄτι τι νὰ λεχθῆ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Τὸ κύριον σημεῖον τῆς πολεμικῆς ἦτο ὅτι μία φιλοσοφικὴ προϋπόθεσις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ κατανοηθῆ κεχωρισμένως ἀπὸ τὸ σύστημα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει. Οὕτω ὁ ὅρος «Θεός» δὲν εἶνε παρὰ μία λέξις ὅταν τὸ πρῶτον εἰσάγει αὐτὸν ὁ Σπινόζα. Ἡ πρώτη του σημασία περιλαμβάνεται εἰς τὸ κατηγορούμενον ὄν, τὸ ὁποῖον πραγματικῶς δὲν εἶνε κατηγορούμενον ἀλλ' ὑποκείμενον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ Ἐγὼ=Ἐγώ, τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνας ἀφηρημένος τύπος διὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος παντὸς ὄντος πρὸς ἑαυτό. Εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ δογματισμοῦ ἐπροτάθη ἢ φιλοσοφία νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἄκρον. Τὴν ιδέαν αὐτὴν ἀποπειρᾶται νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ Ἐγγελος, ἰδίως εἰς τὴν Φαινομολογίαν, σκοπὸς τῆς ὁποίας εἶνε νὰ ὀδηγήσῃ τὸν κοινὸν νοῦν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην ὁ τρόπος τοῦ ἐνεργεῖν εἶνε ἐπ—αγωγικός. Ὁ κοινὸς νοῦς ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγηθῆ εἰς τὴν φιλοσοφίαν εἰάν ἦτο ἐντελῶς ἐστερημένος φιλοσοφίας κατὰ τὴν ἐκκίνησίν του. Τὸ ἐστερημένον πάσης ἠθικῆς (amoral) ἄτομον δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξαναγκασθῆ νὰ γίνῃ ἠθικόν· τὸ ἀφιλοσόφητον ἄτομον δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξαναγκασθῆ νὰ σκεφθῆ. Δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἢ ὁποία νὰ μὴν εἶνε ἤδη μία ἀπαρχὴ ἐν φιλοσοφίᾳ : αὕτη εἶναι ἢ θέσις (ἀποψις). Ἡ πείρα εἰς οἷονδήποτε σημεῖον καὶ ἂν λάβωμεν αὐτὴν εἶνε ἤδη διαλογιστικὴ. Τὸ ἔργον ποῦ ἔχομεν ἐνώπιόν μας εἶνε νὰ κατορθώσωμεν νὰ διέλθωμεν διαδοχικῶς δι' ὅλων τῶν ποικίλων ἐπιπέδων τῆς πείρας, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ φθά-

σωμεν ἕως τὸ τέλος, εἰ μᾶς εἶνε τοῦτο δυνατόν· εἰ ὄχι, νὰ φθάσωμεν ἕως ἐκεῖ πού μᾶς εἶνε δυνατόν.

Αἱ θεωρίαι τὰς ὁποίας ἐξητάσαμεν στηρίζονται ἐπὶ ῥητῶν διατυπώσεων τοῦ Ἐγγέλου, δὲν ἀποκαλύπτουν ὅμως τὸν πραγματικόν του τρόπον ἐνεργείας. Ἡ κίνησις δὲν εἶνε μία σειρά σημείων, οὔτε ἡ διανόησις εἶνε μία σειρά ἐντυπώσεων. Ἡ ἐκτεθεισα συζήτησις δεικνύει τοῦτο· ὅτι ἡ διανόησις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γεννηθῇ ἀπὸ ἓνα ἀκίνητον σημεῖον. Ἡ ἀμεσότης, εἴτε αἰσθητηριακὴ εἴτε ἐννοιολογική, εἶνε τοιοῦτον, καὶ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ προέλθῃ ἐξ αὐτῆς ἡ διανόησις. Ἡ ἀπαρχὴ τῆς διανοήσεως εἶνε καὶ αὕτῃ διανόησις, ἡ δὲ λύσις τοῦ προβλήματος δέον νὰ ἀναζητηθῇ πρὸς κατεύθυνσιν διάφορον ἐκείνης ἢ ὁποία ἠκολουθήθη ἀνωτέρω. Ἡ ἀμεσότης ἀνακαλύπτεται διὰ τῆς ἀναλύσεως· ὁ δὲ Ἐγγελος ἀναζητῶν ἐκεῖ τὴν ἀπαρχὴν αὐτοῦ χρησιμοποιοῖ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀνάλυσιν τὴν ὁποίαν, ἐν γένει, θεωρεῖ ὡς ἀκατάλληλον διὰ τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἀνάλυσις του ἀποκαλύπτει μίαν διάκρισιν μεταξὺ τῆς διανοήσεως καὶ τοῦ ὕλικου αὐτῆς, μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου. Ἀρχίζει μὲ τὴν διάκρισιν αὐτὴν, κατόπιν δὲ προσπαθεῖ νὰ τὴν ὑπερνικήσῃ· ἡ ἀρχὴ του ὅμως αὕτῃ καθιστᾷ ἀδύνατον οἰανδήποτε λύσιν. Ἡ πραγματικὴ του ἀπαρχὴ εὐρίσκεται ἄλλου, εἰς τὴν ἰδίαν του φιλοσοφικὴν μέθοδον, τὴν διαλεκτικὴν. Ἡ διαλεκτικὴ λοιπόν, αὕτῃ ἀποτελεῖ, ἀπὸ πάσης σπουδαίας ἀπόψεως, τὴν βάσιν καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς φιλοσοφίας του.

Ἡ φιλοσοφία αὕτη εἶνε μία ἀναζητήσις τῆς ἀπασχῆς τῶν πάντων· ἡ δὲ μέθοδος τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ εἶνε ἐπαγωγική. Συνίσταται εἰς τὴν διαδοχικὴν ἐξέτασιν διαφόρων ὑποθέσεων τὰς ὁποίας εὐρίσκει προχείρως καὶ πού ἐμφανίζονται μὲ τὴν ἀπαίτησιν νὰ χρησιμεύσουν ὡς πρῶται ἀρχαί. Ἡ πείρα παρουσιάζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς—οἷον ἀντίληψις ἐκ τῶν αἰσθήσεων, ἐπιστημονικοὶ νόμοι, πίστις, ἡδονὴ καὶ ἠθικὴ—μία ἐκάστη ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι μᾶς παρέχει τὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ σύμπαντος. Θὰ ἠμπορούσαμε νὰ σταματήσωμεν ἐδῶ μὲ τὸ συμπέρασμα ὅτι κάθε μία ἐξ αὐτῶν εἶνε ἔγκυρος· καὶ τοιαύτη περίπου εἶνε ἡ ἀποψις ταῦ κοινοῦ νοῦ. Τὸ τοιοῦτον, ὅμως, εἶνε ἀδύνατον. Κατὰ πρῶτον λόγον διότι αἱ διάφοροι μορφαὶ τῆς πεί-

ρας εἶνε ἐσωτερικῶς ἀσυμβίβαστοι. Ὁ ἀφελὴς πραγματιστὴς ἔχει παραχαρ. νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς πλάνας τῆς ἀντιλήψεως. Εἶνε βεβαίως νοητὸν ὅτι δυνατὸν ποτὲ νὰ εὗρεθῇ μίᾳ μορφῇ πείρας ἢ ὁποία, εἰάν ἀκολουθηθῇ αὐστηρῶς καὶ ἀπερεγκλίτως, νὰ ἀποδειχθῇ ἐσωτερικῶς συνεπής· καὶ εἰάν δὲν εἶνε τοῦτο ἡ μορφή τοῦ ἀπλοῖκου πραγματισμοῦ ἴσως νὰ εἶνε τοῦτο ἡ στάσις τῆς «νοήσεως». Ἀλλὰ καὶ εἰάν ἀκόμη δεχθῶμεν τὸ ταιούτων, καὶ ὁ Ἐγγελοσ δὲν εἶνε διατεθειμένος νὰ τὸ δεχθῇ, πάλιν ἀπομένει τὸ πρόβλημα τοῦ συμβιβασμοῦ μίᾳς τοιαύτης μορφῆς τῆς πείρας πρὸς τὰς ἄλλας μορφάς, πρόβλημα ποὺ ποτὲ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τεθῇ ἐκποδῶν. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τὸς λάβωμεν ὅλας συγχρόνως, διότι συναγωνίζονται καὶ ἀντιμάχονται ἀλλήλας, καθὸ τελικαὶ ἐρμηνεῖται τῆς πείρας· αἱ σχέσεις των πρὸς ἀλλήλας εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξετασθοῦν. Ὅμοίως, ὑπάρχουν διάφοροι κατηγορίαι τῆς διανοήσεως —οἶον : εἶναι, ἐν καὶ πολλά, ἀπειρον, ἀριθμὸς καὶ αἰτιότης—κάθε μία ἐκ τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ νὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὴν ἀλήθειαν. Αἱ συγκεκριμέναι μορφαὶ τῆς πείρας καὶ αἱ κατηγορίαι εἶνε ὑποθέσεις, καίτοι δὲν ἀντιλαμβάνεται αὐτὰς ἀμέσως ὡς τοιαύτας τὸ ἄτομον ποὺ τὸς παραδέχεται, καὶ εἶνε συνεπῶς ἀνάγκη νὰ γίνουν ἀντικείμενον διαλογισμοῦ καὶ κριτικῆς. Ἡ διαλεκτικὴ εἶνε ἡ διενέργεια τῆς κριτικῆς, σκοπὸς δὲ αὐτῆς εἶνε ἡ συνδιαλλαγὴ τῶν ἀσυμβίβιστων καὶ ἡ ἐπίτευξις μιᾶς τελικῆς γνώσεως ἢ ὁποία θὰ δείξει τὴν ἀλήθειαν ποὺ περιλαμβάνεται εἰς ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν στοιχείων τῆς πείρας.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ φιλόσοφος ἀναζητεῖ τὴν πρώτην του ἀρχήν, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ θεωρῇ τίποτε. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐπισκοπῇ ὁλόκληρον τὸν κόσμον ὃ ὁποῖος παρουσιάζεται εἰς αὐτόν. Ἐπὶ πλεον, ἡ πρώτη ἀρχή, εἰάν πρόκειται περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν πραγμάτων, πρέπει νὰ ἔχη κάποιαν σχέσιν πρὸς αὐτά, καὶ ταῦτα ἐπίσης εἶνε ἀνάγκη νὰ παρουσιάζουν κάποιαν λαβὴν διὰ τὴν ἀνακάλυψίν της. Τὰς διαφόρους ὑποθέσεις τὰς ὁποίας ἐξήτασε ὁ Ἐγγελοσ τὰς ἠντλησεν ἀπὸ τὸν κόσμον ὅπως ἐγνώριζεν αὐτόν — ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πείραν, ἀπὸ τὴν πείραν ἄλλων ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του καὶ ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶνε ἐμπειριστής, ὁποῖος πρέπει νὰ εἶνε κάθε φιλόσοφος· ἡ φιλοσοφία του εἶνε διαλογισμὸς ἐπὶ τοῦ κόσμου μὲ τὸν ὁποῖον ἦτο ἐξοικειωμένος. Ὁ τρόπος ἐνεργείας του εἶνε

δυνατὴν νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸν τοῦ Σωκράτους ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν ἔρευνάν του περὶ τῆς φύσεως τῶν πρώτων ἀρχῶν, ὁποῖα εἶνε ἡ δικαιοσύνη, ἐξήταζε πολλὰς ἐννοίας· μερικὰς ἐξ αὐτῶν ἐγνώριζεν ἐκ παραδόσεως, ἄλλαι πάλιν ἀπετέλουν θεωρίας ποὺ ἀνεπτύχθησαν ζῶντος αὐτοῦ.

Αἱ πρόοδοι τὰς ὁποίας ἐπιτελοῦμεν εἰς τὴν πεῖραν μας ὀφείλονται εἰς τὰς ἀσυμφωνίας μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀποκαλύπτῃ τὰς τοιαύτας ἀσυμφωνίας καὶ νὰ ἀνευρίσκῃ θεωρίας αἱ ὁποῖαι θὰ τὰς ἐξαφανίζουσι. Ἡ διαλεκτικὴ περιέχει τρία στοιχεῖα: γνῶσιν ἢ πίστιν, τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἀσυμφωνίας. Ἡ Φαινομενολογία κατ' οὐσίαν ἀρχίζει, καίτοι δὲν ἀνομολογεῖται τοῦτο ῥητῶς, μὲ τὴν διατύπωσιν τῶν τριῶν αὐτῶν στοιχείων. Ἐχομεν πρῶτον τὴν αἰσθητηριακὴν ἀμεσότητα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον· ἔχομεν κατόπιν τὴν γνῶσιν ἢ πεῖραν τῆς ἀμεσότητος αὐτῆς, ἡ ὁποῖα ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται ὡς καθαρὰ αἴσθησις, κενὴ τουτέστι παντὸς περιεχομένου ἄλλου πλὴν τῆς τοῦ ἀντικειμένου· καὶ τέλος ἔχομεν τὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἀσυμφωνίας ἡ ὁποῖα εἶνε συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ γνῶσις εἶνε σιαθερὰ καὶ γενικὴ κατὰ τὴν μορφήν, ἐνῶ τὸ ἐκ τῶν αἰσθήσεων δεδομένον μεταβάλλεται διαρκῶς. Αἱ τρεῖς πρῶται κατηγορίαι τῆς Λογικῆς πρᾶσιάζουσι τὰ αὐτὰ στοιχεῖα ὑπὸ ἄλλον τύπον. Ὅτι εἶνε ἀντικείμενον εἰς τὴν Φαινομενολογίαν ἐμφανίζεται εἰς τὴν Λογικὴν ὡς εἶναι· εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Φαινομενολογίας ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν Λογικὴν ἡ κατηγορία τοῦ μηδενός, ἀφοῦ ἡ πραγματικότης τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως δὲν εἶνε ἄλλη παρὰ ἡ πραγματικότης τοῦ ἀντικειμένου τῆς καὶ δὲν ἔχει κανέν περιεχόμενον αὐτῆ καθ' ἑαυτήν· ἡ κατηγορία τοῦ γίνεσθαι θέτει παραλλήλως πρὸς ταύτας τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἀσυμφωνίαν, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν διὰ τῆς ὁποίας ἡ ἀσυμφωνία ἀποδίδεται ἄλλοτε μὲν εἰς τὴν ἀνακρίβειαν τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν ἀνακρίβειαν τῆς περὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεώς μας.

Ἡ σπουδαιότης τῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ συγγράμματος εὕρισκομένων τούτων χωρίων τὴν ὁποίαν αἰσθάνονται ὅλοι ὅσοι τὰ ἐδιάβασαν,

ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκφορίζουν τὸν τρόπον ἐνεργείας ποῦ πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ δι' ὅλου τοῦ ἔργου. * Ἐὰν αὐτὰ γίνονιν δεκτὰ, ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἔπονται ἐξ αὐτῶν, κατ' ἀρχὴν ἂν ὄχι καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας. Ἡ ἐντύπωσις τοῦ τσαρλατανισμοῦ τὴν ὁποίαν προκαλοῦν, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κίνησις φαίνεται ὡς ἐὰν νὰ ἐγεννᾶτο ἀπὸ τινος ἀκινήτου σημείου, ἐνῶ τὸ ἀκίνητον σταθερὸν σημεῖον δὲν εἶνε ποτέ δυνατόν νὰ μᾶς δώσῃ τίποτε ἄλλο ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὸ εἶναι θὰ μείνῃ εἶναι καὶ ἡ αἰσθητηριακὴ ἀμεσότης θὰ μείνῃ αἰσθητηριακὴ ἀμεσότης. Ἡ ἐναρξίς ὅμως δὲν γίνεται μὲ τὸ σταθερὸν σημεῖον, μὲ τὸ ἐλαστικὸν ἄτομον. Μᾶλλον τὴν ἐναρξίν ἀποτελεῖ αὐτὴ αὕτη ἢ διαλεκτικὴ κίνησις. Τὸ σημεῖον ἀφετηρίας περικλείει ἐν ἑαυτῷ τὴν μέθοδον καὶ μίαν δήλωσιν περὶ τῆς φύσεως τῆς μεθόδου. Σύστημα καὶ μέθοδος εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτό.

* Ὅλοι εἶνε πιθανὸν νὰ συμφωνήσουν εἰς τὸ ὅτι ἡ πνευματικὴ πρόοδος εἶνε δυνατὴ διὰ τῆς ἀντιλήψεως τῆς διαφορᾶς μεταξὺ γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ἐὰν ὅμως τὸ τοιοῦτον ἀπετέλει ἐπαρκῆ καὶ ἱκανοποιητικὴν περιγραφὴν τῆς διαλεκτικῆς τίποτε δὲν θὰ ὑπῆρχε ποῦ νὰ τὴν ξεχωρίσῃ ἀπὸ ὅ,τι ὁ καθένας ἀπὸ ἡμᾶς γνωρίζει. Προοδεύομεν μὲ τὸ νὰ ἀνακαλύπτωμεν τὰς πλάνας μας ἄληθέστατον τοῦτο, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀποτελεῖ καμμίαν νέαν ἀνακάλυψιν! Τὸ ἕτερον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς τὴν διαλεκτικὴν τὸν εἰδικὸν εἰς αὐτὴν χαρακτήρα, εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρνήσεως. Λοιπόν, ἡ διατύπωσις τῆς μεθόδου περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ ἀρνήσιν, διότι εἰς τὴν διαφορὰν μεταξὺ γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀντιλήψιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ἐνυπάσχει ἀρνήσις. Τὴν ἰδιάζουσαν θέσιν ποῦ καταλαμβάνει ἡ ἀρνήσις εἰς τὴν μέθοδον εἶνε δυνατόν νὰ καταδείξωμεν ἀναφερόμενοι ἄλλην μίαν φορὰν εἰς τὴν ἱστορικὴν κατάστασιν. Ὁ Ἐγγελος εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ μίαν σειρὰν ἀντινομιῶν αἰ ὁποῖαι, ἐφ' ὅσον ἐπροώδευεν ἡ φιλοσοφία, ἐλάμβανον ὄλον ἐν ὀξύτερον καθορισμὸν ἕως ὅτου ἡ διατύπωσις τῶν ἀντιθέσεων ποῦ τὰς ἀπετέλουν εἶχεν προσλάβει εἰς τὸ τέλος τοιαύτην μορφήν ὥστε καθίστατο πλέον ἀνεξήγητος οἰαδήποτε σχέσις μεταξὺ τῶν ἀντιτιθεμένων ὄρων. Δὲν τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ παραδεχθῇ τοὺς ὀριστικῶς καθωρισμένους δυῖσμοὺς ὡς τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς φιλοσοφίας. Ἐὰν αἱ ἀντιθέσεις

εἶνε πρωταρχικαὶ καὶ ἀνεξάρτητοι δὲν εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ ὑπερνικηθοῦν, καὶ οἱ ὅροι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ σχετίζονται ἀναμεταξύ των· καὶ ὁμως ἡ πείρα τοῦ καθενός μας παρέχει διαρκῶς νέας ἀποδείξεις περὶ τῶν σχέσεων των. Μ' ὅλα ταῦτα οἱ δυῖσμοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν. Ὁ Ἐγγελοσ ἐθεώρει ὡσ πρῶτην ἀρχὴν τῶν πάντων μίαν δύναμιν ἢ ἐνεργεῖαν, τῆσ ὁποίας ἡ φύσις συνίσταται εἰσ τὸ νὰ παράγη διὰ τῆσ διαφοροποιήσεώσ τῆσ ἀντιθέσεισ καὶ—ἀφοῦ εἶνε ἡ πρῶτη ἀρχή—νὰ ὑπερνικᾷ ἐκ νέου τὰσ ἀντιθέσεισ. Αὐτὴ ἦτο ἡ λύσις του. Αἱ ἀντιθέσεισ εἶνε τόσον πραγματικαὶ ὅσον καὶ ἡ ἀρχὴ τῆσ ὁποίας ἡ ὑπαρξις συνίσταται εἰσ τὸ νὰ παράγη αὐτάσ· δὲν εἶνε ὁμως οὔτε ἀνεξάρτητοι οὔτε τελειωτικαί, ἀφοῦ μόνον διὰ τῆσ πρῶτησ ἀρχῆσ ὑφίστανται. Μὲ τὴν ἔννοιαν ταύτην τῆσ δυνάμεωσ ἢ ἐνεργείασ ὁ Ἐγγελοσ πρᾶσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ κᾶτι τὸ ὁποῖον ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι εἶχον ἀναγνωρίσει ὡσ θεμελιῶδεσ εἰσ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ἐὰν ἡ περὶ αὐτοῦ θεωρία του εἶνε καιαληπτὴ, καὶ ἐὰν καταλαμβάνει εἰσ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν αὐτὸσ τῆσ ἀποδίδει, ὅλα αὐτὰ εἶνε ζητήματα ποῦ καμμία ἀνάγκη δὲν ὑπάρχει νὰ ἀνακινήθοῦν ἐδῶ. Τὸ κύριον σημεῖον εἶνε ὅτι ἡ φύσις τῆσ ἐνεργείασ ἀντικατοπτρίζεται εἰσ τὴν ἔννοιαν περὶ τῆσ ἀρνήσεωσ τὴν ὁποίαν περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ. Ἡ ἀρνησις ἐκφράζει, πρῶτον τὸ πῶσ ἐκ τῆσ ἐνεργείασ τῆσ διαφοροποιήσεωσ προέρχονται αἱ ἀντιθέσεισ, καθὸ δὲ ποιότησ ἢ προκαθορισμὸσ τῆσ ἐνεργείασ ἡ ἀρνησις εἶνε καὶ καθ' ἑαυτὴν δημιουργικὴ.

Ἐκφράζει ἐπίσησ τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἀντιθέτων· καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν καταφανῆ αὐτῆσ ἀρνητικὸν χαρακτῆρα. Τέλοσ, ἐκφράζει τὴν θετικὴν αὐτῶν σχέσιν, ἀφοῦ τὸ ἐν εἶνε ἀντίθετον τοῦ ἄλλου. Οὔτω λοιπὸν ἡ διαλεκτικὴ ἐκφράζει τόσον τὴν κίνησιν τῶν πραγμάτων ὅσον καὶ τὴν μέθοδον τῆσ διανοήσεωσ.

Ἡ μέθοδοσ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ ἕνασ φιλόσοφοσ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ σιωπηρῶσ τὴν πρῶτην του ἀρχὴν ἢ τὰσ πρῶτασ του ἀρχάσ. Ἡ πρῶτη ἀρχὴ δὲν εὑρίσκεται ῥητῶσ διατετυπωμένη εἰσ τὴν μέθοδον, διότι ἡ λειτουργία τῆσ μεθόδου συνίσταται εἰσ τὸ νὰ χρησιμεύῃ ὡσ μέσον ἐρεῦνησ, ἐὰν δὲ ἡ πρῶτη ἀρχὴ ἦτο δυνατόν νὰ διατυπωθῇ πλήρως καὶ καταλλήλωσ εὐθύσ ἀμέσως εἰσ τὴν ἀρχὴν, ἡ ἔρευνα θὰ καθί-

στατό περιττή. Ἄφ' ἑτέρου, εἰάν ἡ πρώτη ἀρχὴ δὲν περιείχετο ὅπως-
 δήποτε εἰς τὴν μέθοδον, ἡ ἔρευνα δὲν θὰ ἦτο παρὰ μία κίνησις στα-
 τυφλά: δὲν θὰ μᾶς ἔλεγε καθόλου τί πρέπει νὰ κάμωμεν ἀλλὰ μόνον
 πῶς πρέπει νὰ τὸ κάμωμεν. Ἐάν δὲν εἴχομεν κάποιαν ὑπόνοιαν περὶ
 τοῦ μέρους ὅπου εὐρίσκεται ἡ ἀλήθεια, δὲν θὰ ἠξεύρομεν καθόλου
 πὸν νὰ τὴν ἀναζητήσωμεν. Θὰ ἦτο βεβίως δυνατόν νὰ ἐξετάσωμεν
 διαδοχικῶς τὸ ἓν πεδῖον κατόπιν τοῦ ἄλλου μὲ τὴν ἰσχνὴν ἐλπίδα ἐν-
 δεχομένως νὰ πέσωμεν κάποτε ἐπάνω εἰς τὸ ὀρθόν. Εἰς τὴν φιλοσοφι-
 κὴν ὁμῶς ἔρευναν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ γνωρίζωμεν ὅχι τόσον πὸν θὰ
 ἐρευνήσωμεν, ὅσον τὸ τί νὰ ἀνοζητήσωμεν. Κάθε ὑλικὸν εἶνε καρποφό-
 ρον εἰάν ἐξετασθῇ ἀπὸ τῆς ὀρθῆς ἀπόψεως· ἡ δὲ ὀρθὴ ἀποψὶς συνί-
 σταται εἰς τὸ νὰ ἔχωμεν κάποιαν ἰδέαν περὶ τοῦ τί ἀναζητοῦμεν μᾶλ-
 λὸν παρὰ περὶ τοῦ πὸν δέον νὰ τὸ ἀναζητήσωμεν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἐγγέλου
 περιλαμβάνεται εἰς τὴν διαλεκτικὴν, καίτοι ὅχι ὑπὸ καθωρισμένην τινὰ
 μορφήν διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον διότι δὲν τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ
 δώσῃ εἰς αὐτὴν καθωρισμένην μορφήν. Τὸ φιλοσοφεῖν του κινεῖται
 πρὸς τὸ πρόσω μὲ τὸ νὰ ἐξετάζῃ νέας μορφὰς τῆς πείρας· κινεῖται
 ὁμῶς καὶ πρὸς τὸ ὀπίσω, διότι εἰς ὅλας τὰς μορφὰς ἀνοζητεῖ τὴν
 ἀρχὴν ἢ ὁποῖα ἐνυπῆρχε εἰς τὴν πρώτην μορφήν. Ἡ φιλοσοφία του
 εἶνε διαλογιστικὴ διότι ἡ ἀρχὴ τῆς εὐρίσκει τὴν ἐκδήλωσίν της εἰς
 τὴν μέθοδον, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ, τουτ. εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἰδίας
 ἑαυτοῦ πείρας: προσπαθεῖ νὰ γνωρίσῃ τί εἶνε καὶ τί πράττει.

Ἄφου ἡ ἀρχὴ εἶνε παροῦσα καὶ περιλαμβάνεται εἰς τὴν μέθοδον,
 ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου θὰ εἶνε συστηματικὴ εἰς ὅσον βαθμὸν καὶ ἡ
 ἀρχὴ τὴν ὁποῖαν περιλαμβάνει εἶνε συστηματικὴ—διὰ νὰ εἶνε κατ'
 ἀρχὴν πρώτη ἀρχὴ πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶνε μέχρις ὠρισμένου ση-
 μείου συστηματικὴ—ὡς ἐπίσης καὶ εἰς ὅσον βαθμὸν καὶ ἡ ἀρχὴ εἶνε
 ῥητῶς ἐκπεφρασμένη εἰς τὴν μέθοδον. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἡ μέθοδος
 προδιακαθορίζει τὸν βαθμὸν μέχρι τοῦ ὁποῖου ἓνας φιλόσοφος θὰ κατα-
 σκευάσει ἓνα σύστημα, εἰάν ἀκολουθήσῃ μέχρι τέλους τὴν μέθοδόν του,
 καθὼς καὶ τὰς κυρίας γραμμὰς τὰς ὁποῖας ἐνδεχομένως θὰ προσλάβει
 τοῦτο. Πρῶτη ὁμῶς ἔρχεται ἡ μέθοδος καὶ ἀκολουθεῖ τὸ σύστημα.
 Μέχρι ποίου σημείου ἡ μέθοδος του θὰ ἀναγκάσῃ τὸν φιλόσοφον νὰ
 σκεφθῇ συστηματικῶς, κανεὶς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ τὸ εἰπῇ, οὔτε καὶ

αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου ὡς σύστημα αὐστηρῶς προκαθορισμένον ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρνήσεως, θὰ μᾶς εἶνε ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς κατ' ἀρχὴν τοῦ ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ τὸ σκεφθῆ: ὁ κύκλος τοῦ εἶναι εἶνε ἀδύνατον νὰ διασπασθῆ. Ἐὰν πάλιν τὴν θεωρήσωμεν ὡς μίαν ἔρευναν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πρώτη ἀρχὴ περιλαμβάνεται μὲν εἰς τὴν μέθοδον χωρὶς ὅμως καὶ νὰ διατυπώται, καὶ ὅπου ἡ ἀρνήσις εἶνε πρὸ παντὸς μία ἐνέργεια, καὶ μόλις βαθμιαίως μεταβάλλεται εἰς σχέσιν—τότε εἶνε δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὴν τάξιν καὶ τὴν συσχέτισιν τῶν ἰδεῶν του. Δι' αὐτόν, παρὰ τὸν συστηματικὸν καὶ ἱεραρχικὸν χαρακτῆρα τῆς σκέψεώς του, τὸ πρόβλημα καὶ ἡ ἔρευνα εἶνε τὰ κίρια καὶ πρωταρχικὰ στοιχεῖα.

Ἴσως κάποιος νὰ μᾶς προβάλλῃ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν ἐξῆς ἀντίρρησην: δυνατόν νὰ εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶνε μία διαδικασία διὰ τῆς ὁποίας γίνεται σαφῶς καταφανὲς ἐκεῖνο ποὺ ἀρχικῶς ἀπλῶς σιωπηρῶς περιλαμβάνειτο· διατι ὅμως ἡ διαδικασία αὕτη νὰ λαμβάνῃ τὴν μορφήν τῆς διαλεκτικῆς; Ἡ αὔξησις—διότι ἐνταῦθα ἔχομεν μίαν αὔξησιν, μίαν ἀνάπτυξιν—λαμβάνει χώραν κατ' εὐθείαν γραμμὴν· ἐνῶ ἡ διαλεκτικὴ εἶνε μία διακεκομμένη καὶ φθαρμένη γραμμὴ. Εἶνε ἀδύνατον νὰ πραγματευθῶμεν τὸ ζήτημα τοῦτο ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς παρούσης μας μελέτης. Ἀπλῶς νὰ ὑποδείξωμεν μίαν ἀπάντησιν μᾶς εἶνε δυνατόν. Ἡ αὔξησις ἢ ἀνάπτυξις δὲν εἶνε μία ὁμαλή, κανονικὴ, συνεχὴς διαδικασία. Ἐὰν ἦτο τοιαύτη, θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν διατι δὲν λαμβάνει χώραν διὰ μιᾶς καὶ εἰς μίαν μόνην στιγμὴν. Τοῦναντίον, εἶνε ἡ ὑπερνίκησις διαδοχικῶν ἐμποδίων ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων συγχρόνως παρακωλύει καὶ διεγείρει τὴν ἐνεργητικότητα τῆς ἀναπτύξεως. Ἡ σπουδαιότης τῆς διαλεκτικῆς ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐκφράζει αὐτὴν τὴν διαδικασία. Ἐὰν ὁ Ἐγγελος ἐπλανήθη, ἢ πλάνη του δὲν ἀφορᾷ τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀλλὰ τὸ ὅτι ὑπέθεσεν ὅτι ἡ ἐνεργητικότης αὕτη ἦτο εἰς θέσιν νὰ γεννήσῃ τὰ ἴδια ἑαυτῆς ἐμπόδια. Ἡ φιλοσοφία εἶνε μία μετάβασις ἀπὸ τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἐπιστροφὴ πάλιν εἰς τὴν πρώτην, ἀλλὰ ποτὲ εἰς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς προηγουμένην πεποίθησιν, διότι ὑπάρχει ἡ ἀνάπτυξις. Ἡ κίνησις ἐπαναλαμβάνεται διαρκῶς, ποτὲ ὅμως δὲν

εἶνε δύο φορές ἢ ἰδίᾳ. Ὁ διαλογισμὸς προκαλεῖ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀσυμφωνίας μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, καὶ ἄρα καὶ τὴν ἀμφιβολίαν· ἡ ἀντίληψις συνεπάγεται μίαν νέαν ἄποψιν τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἐπομένως μίαν ἀναζωογόνησιν τῆς πεποιθήσεως. Τὸ ἀντικείμενον σταματᾷ, παρεμποδίζει τὴν αὐτοπεποίθησιν τῆς ἐνεργείας τῆς γνώσεως ἀλλὰ ταυτοχρόνως διεγείρει αὐτὴν εἰς τὸ νὰ ἀναπτύξῃ μίαν προσφορωτέραν δι' αὐτὸ μορφήν.

Ἡ πραγματικὴ ἐναρξίς γίνεται μὲ τὴν διαλεκτικὴν, ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι γίνεται μὲ μόνην τὴν μέθοδον. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ καὶ ὑλικὸν εἰς τὸ ὁποῖον νὰ ἐφαρμοσθῇ. Τοιοῦτον ὑλικὸν περιλαμβάνεται ἤδη εἰς τὴν διατύπωσιν αὐτῆς ταύτης τῆς μεθόδου, ἀφοῦ ἡ τελευταία αὕτη προϋποθέτει τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, καὶ συνεπῶς προϋποθέτει ἓν ἀντικείμενον. Ἡ φύσις τοῦ ὑλικοῦ τούτου ὑπεδείχθη ἤδη· δὲν εἶνε ἄλλο παρὰ ἡ πείρα ὑπὸ ὅλας τὰς ποικίλας αὐτῆς μορφάς. Εἰς τὴν μεταχείρισιν αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ ἡ διαλεκτικὴ ἐργάζεται συστηματικῶς διότι τὸ στοιχεῖον τῆς ἀρνήσεως εἶνε αὐτὸ τοῦτο συστηματικόν. Ἡ ἀρνήσις εἶνε κατηγορία· εἶνε τὸ τίποτε, τὸ ἀντίθετον τοῦ εἶναι. Εἶνε ὅμως καὶ κᾶτι περισσότερον τούτου· εἶνε ἡ ἐνέργεια ἡ ὁποία γεννᾷ καὶ συσχετίζει ὅλας τὰς κατηγορίας καὶ ὅλους τοὺς τρόπους τῆς πείρας. Ἡ γνώσις καὶ τὸ ἀντικείμενόν της διαφωνοῦν, ἡ γνώσις ὅμως αὕτη εἶνε γνώσις τούτου τοῦ ἀντικειμένου, καὶ οὕτω ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχέσις εἶνε συγχρόνως τόσο θετικὴ ὅσον καὶ ἀρνητικὴ. Ὑπάρχει πάντοτε ἓνας κόσμος τῆς διανοήσεως ὁ ὁποῖος συσχετίζει τὰ ἀντίθετα—ἡ γνώσις δὲ καὶ τὸ ἀντικείμενόν της εἶνε ἀντίθετα, διότι ἓν ἕκαστον εἶνε ἓν σχέσει πρὸς τὸ ἕτερον ἰδανικὸν καὶ πραγματικόν, ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον. Μόλις ὡς ὑπερνικηθῇ ἡ ἀντίθεσις θὰ προβάλλει ἀμέσως ἐκ νέου, διότι ἡ πείρα περιλαμβάνει πάντοτε τὴν διαφορὰν αὐτήν. Πάντοτε ὅμως ἡ ἀρνήσις, ἡ ὁποία εἶνε τόσο θετικὴ ὅσον καὶ ἀρνητικὴ, συσχετίζει τὰ προηγουμένως ὑπάρξαντα. Συνδέει τὰ ἀντίθετα εἰς ἓνα κόσμον τῆς διανοήσεως· διὰ δὲ τὸν Ἐγγέλον τὸ σύμπαν εἶνε φύσεως ἀντιθετικῆς, ἀφοῦ ἡ ἐνέργεια τῆς πρώτης ἀρχῆς ἔγκειται εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ὅτι διαφοροποιεῖ ἑαυτήν. Ἡ αὐτὴ ὅμως πάλιν ἐνέρ-

γεια, τῆς ὁποίας ἓνα παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα, συνενώνει ἐκ νέου τὰ ἀντίθετα.

Ἡ ἔναρξις, λοιπόν, γίνεται μὲ τὴν μέθοδον, καὶ ὡς ἐκ τούτου μὲ κάποιον ἀντικείμενον· τί ὁμῶς εἶνε αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον, εἶνε ἄλλο καὶ δευτερεῦον ζήτημα. Ἡ τάξις κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ γίνῃ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ εἶνε, μέχρις ἐνός σημείου τοῦλάχιστον, αὐθαίρετος. Ὁ Ἐγελος ἠκυλούθησε τὴν τάξιν ἣ ὁποία ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν ὅτι ἀπετέλει τὴν πραγματικὴν τάξιν τῆς ἀναπτύξεως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πείραν. Εἶναι προφανές ὅτι ἐδῶ ἐπλανήθη εἰς διάφορα σημεία· τινὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν εἶνε καὶ ἀρκετὰ σπουδαῖα. Ἐπὶ πλέον, ἐθεώρησεν ὡς δεδομένον ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀτόμου ἀνακεφαλαιώνει τὴν ἐξέλιξιν τοῦ γένους. Ἡ τάξις ὁμῶς δὲν εἶνε ἐντελῶς ὁμοία δι' ἓνα ἕκαστον ἄτομον. Τὰ ἀνωτέρω εἶνε σοβαρὰ μειονεκτήματα εἰς ἓνα σύστημα, εἶνε ὁμῶς δευτερευούσης σημασίας ἐν σχέσει πρὸς τὸ κύριον ζήτημα, ὅτι τουτέστιν ἡ φιλοσοφία του εἶνε μέθοδος ἐρεῦνης ἐφηρμοσμένης ἐπὶ τῆς πείρας. Ποῖον εἶνε τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἐπεξεργάζεται ἡ μέθοδος εἶνε ζήτημα δευτερεῦον. Ἄς εἶνε ἡ αἰσθητηριακὴ ἀμεσότης, εἰάν αὕτη εἶνε δεκτικὴ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ἐν ἑναντίᾳ περιπτώσει, θὰ πρέπει νὰ εἶνε κάποιον ἄλλο.

Ἡ πείρα ἐφ' ὅσον εἶνε διαλογιστικὴ μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων· διὰ νὰ κανονίσωμεν ὁμῶς τὴν ἔρευναν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν κάποιαν τοῦλάχιστον ἰδέαν περὶ τοῦ σκοποῦ. Ἐρευνῶμεν ἐπειδὴ δὲν γινώσκομεν, ἐπίσης ὁμῶς ἐπειδὴ γινώσκομεν. Ὁ Ἐγελος εἶχε μέσα του μίαν ἰδέαν τὴν ὁποίαν προσεπάθησε καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν νὰ ἐκφράσῃ. Ποτὲ δὲν κατώρθωσε νὰ τὴν ἐκφράσῃ πλήρως καὶ ἱκανοποιητικῶς, διότι, ἀφοῦ ἦτο ἄνθρωπος, τὰ μέσα του πρὸς ἐκφρασιν ἦσαν περιορισμένα. Τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας θὰ ἦτο ἡ ἀπαρχὴ τῶν πραγμάτων, ποτὲ ὁμῶς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ τέλος εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Τὸ νὰ θέλωμεν νὰ χωρίσωμεν τὴν ἰδέαν ἀπὸ τὴν ἐκφρασιν εἶνε ῥωμαντισμὸς καὶ ὁ Ἐγελος δὲν ἦτο ῥωμαντικὸς. Ἡ δύναμις τοῦ πνεύματος, ἔλεγε, εἶνε ἀκριβῶς τόσον μεγάλη ὅσον καὶ ἡ ἐκφρασίς της. Ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν γλῶσσαν ὡς μέσου τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, καὶ ἠσθάνετο βαθέως τὰς ἐλλείψεις καὶ ἀτελείας

της. Ἡ πρότασις ἔλεγε δὲν εἶνε κατάλληλος διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν θεωρητικὴν ἀλήθειαν, διότι αὕτη εἴτε ταυτίζει εἴτε χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων τὰ στοιχεῖα της· παραλείπει τὴν ἄρνησιν ἢ ὁποῖα περιλαμβάνεται εἰς μίαν κατάφασιν, ἢ τὴν κατάφασιν ποὺ περιλαμβάνεται εἰς μίαν ἄρνησιν. Καὶ ὁμοῦς εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὰ νοήματά του ὑπὸ τύπον προτάσεων· καὶ μάλιστα εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ σκέπτεται διὰ μέσου προτάσεων. Ἐκ τῆς ἀνάγκης ταύτης ἔπεται ὅτι ἂν ἡ ἐκφρασις εἶνε ἀτελής καὶ ἀκατάλληλος, θὰ εἶνε τοῦτο ἐπίσης καὶ ἡ ἰδέα. Ἡ ἀλήθεια δὲν εἶνε ἀληθῆς ἐνόσω δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ τελείως. Εἶνε βεβαίως δυνατὸν νὰ καταλήξῃ κανεὶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ συστήμα ἦτο πεπλανημένον· τὸ συμπέρασμα ὁμοῦς δυνατὸν ἐπίσης νὰ εἶνε ὅτι ἀνεζήτει διαρκῶς τὴν ἀλήθειαν· καὶ ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς ἀπετέλει τὴν ἀντίληψιν τοῦ περὶ τῆς σημασίας τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ ἐνεργείας.

Ὡς ἐκ τῆς κεντρικῆς σπουδαιότητος τὴν ὁποῖαν εἶχε διὰ τὸν Ἐγγεγον ἢ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ἄρνησις, φυσικὸν θὰ ἦτο νὰ ἐρωτήσῃ κανεὶς διατὶ δὲν συνέγραψε κανὲν ἔργον ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν δύο τούτων θεμάτων. Ἡ ἀπάντησις εἶνε ὅτι ὅλα του τὰ συγγράμματα ἀποτελοῦν πραγματείας στρεφομένας περὶ αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ζητήματα. Ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ἄρνησις εἶνε αἱ ἐμβαθύνσεις του εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, καὶ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν τοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ τὰς πραγματευθῇ ἰδιαιτέρως χωρὶς νὰ περιπέσῃ εἰς τὸν τυπικισμόν ὁ ὁποῖος, δι' αὐτόν, ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας. Δὲν τοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ μεταβάλλῃ τὴν διαλεκτικὴν εἰς μίαν ἰδιαιτέραν μεταφυσικὴν· τὸ μόνον ποὺ ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ εἶνε νὰ δείξῃ πῶς ἐνεργεῖ. Δὲν τοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ διαιτυπώσῃ τὴν πρώτην του ἀρχὴν παρὰ μόνον ἐπὶ παραδειγμάτων, κάθε παράδειγμα ὁμοῦς εἶνε ἀκατάλληλον καὶ ἀτελές. Ἐχει ἤδη τὴν πρώτην ἀρχὴν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς μεθόδου· ἡ μέθοδος του ὁμοῦς εἶνε καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ μέρη ἐμπειρικὴ, κατὰ τοῦτο ὅτι προσπαθεῖ διαρκῶς νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀρχὴν ὡς ἐκδηλουμένην πλήρως καὶ καταλλήλως εἰς οἷονδήποτε πεδίον τῆς πείρας. Αὐτὸ τὸ τίμημα πρέπει νὰ πληρώσῃ ὁποῖος ἀρνεῖται νὰ παραδεχθῇ τὸν τυπικισμόν.

Τὴν ἀντίληψιν τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐρεῦνης τὴν πραγματοποιοῦν καλλίτερον τὰ πρῶτα ἔργα καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἰδιαιτέρως ἡ Φαινο

μενολογία. Τὸ βιβλίον τοῦτο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς μὴ διαλογιστικῆς πείρας εἰς τὴν ἀφηρημένην μεταφυσικὴν σκέψιν, ὁ Ἐγγελοῦς τὸ ἀποκαλεῖ συγχρόνως καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὸ σύστημα καὶ πρῶτον μέρος τοῦ συστήματος. Ἐπειδὴ ὅμως εἶνε μία ἐπιθεώρησις καὶ ἐξέτασις ὅλων τῶν κυριωτέρων μορφῶν τῆς πείρας, εἶνε ταυτοχρόνως καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὁλόκληρον τὸ σύστημα: «ἡ ἐπιστήμη τῆς πείρας», καὶ ὄχι μόνον ἢ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον βραδύτερον διεμορφώθη καὶ ἀπειτέλεσε ξεχωριστὰ συγγράμματα, εὐρίσκειται ὁλόκληρον ἐδῶ κατὰ τὰ κυριώτερα αὐτοῦ στοιχεῖα. Αἱ λογικαὶ κατηγορίαι, ἐπὶ παραδείγματι, εἶνε παροῦσαι χωρὶς νὰ γίνεται περὶ αὐτῶν λόγος, τινὲς μάλιστα ἐξ αὐτῶν, οἷον τὸ πρᾶγμα καὶ αἱ ιδιότητές του, ἀναφέρονται καὶ ὁητῶς. Δὲν ἐξετάζονται ξεχωριστά, ἀλλ' ἐφαρμόζονται εἰς τὴν συγκεκριμένην πείραν καὶ τοῦτο εἶνε ἀναντιρρήτως ἡ ἀληθὴς αὐτῶν λειτουργία. Αἱ τρεῖς αὗται διάφοροι ἐρμηνεῖαι ποὺ δίδει ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ γενικοῦ σκοποῦ τῆς Φαινομενολογίας, ἀποκαλύπτουν τὸν ἐξαιρετικὸν καὶ δοκιμαστικὸν χαρακτῆρα τῆς σκέψεως τοῦ Ἐγγελοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Βεβαίως εἶχεν ἤδη ὑπ' ὄψιν του τὰ κύρια τμήματα εἰς τὰ ὁποῖα θὰ διηρεῖτο βραδύτερον τὸ σύστημα. Οὐχ ἦττον εἶνε πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ διαφωτιστικὸν νὰ σημειώσωμεν ὅτι καὶ τὰ δύο μεγαλειετέρά του ἔργα μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς κάτι τι ἄλλο. Κανένα ἀπὸ τὰ δύο δὲν ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν. Εἰς τὰ μεταγενέστερά του συγγράμματα, ἀφ' ἑτέρου, ἡ σκέψις του ἔχει ἀποκρυσταλλωθῆ. Ὅταν τὰ ἀναγιγνώσκει κανεὶς ἔχει ἓνα αἴσθημα ἀκαμψίας καὶ τεχνικότητος. Τὰ προγενέστερα ἔργα ἀποτελοῦν ἔρευναν, εἰς τὰ μεταγενέστερα ἔργα ἡ ἔρευνα ἔχει τερματισθῆ: δὲν ἀποτελοῦν πλέον ταῦτα παρὰ μόνον ἀποπείρας πρὸς ἐπαλήθευσιν τῆς πρώτης ἀρχῆς τὴν ὁποίαν τώρα πλέον κατέχει ὁ φιλόσοφος. Ἡ ἐξέλιξις τῆς ἱστορίας, παραδείγματος χάριν, πρόκειται νὰ φέρῃ τὴν ἀπόδειξιν περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν πραγματοποιοῦνται ἐν τῷ χρόνῳ αἱ λογικαὶ κατηγορίαι—τὸν «κόσμον τοῦτον τῶν σκιῶν» ποὺ ἀποτελεῖ «τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Θεοῦ ὁποῖος εἶνε οὐτός κατὰ τὴν αἰωνίαν αὐτοῦ οὐσίαν, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν δημιουργίαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ πεπερασμένου πνεύματος». Ἐδῶ ὅμως ἡ φιλοσοφία ἔχει ὑποστῆ διαστροφὴν. Ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶνε νὰ ἀναζητῆ τελευταίας ἀρχάς:

τῆς δὲ ἐπιστήμης ἡ λειτουργία ἔγκειται εἰς τὸ νὰ ἐπαληθεύῃ ὑποθέσεις ἐμπειρικῶς, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ καταλλήλου συγκροτήματος ἐννοιῶν καὶ ὀργάνων. Ὄταν ἡ φιλοσοφία ἀποπειρᾶται νὰ ἀναλάβῃ αὕτη τὴν λειτουργίαν αὐτήν, δὲν εἶνε δυνατόν παρὰ νὰ ἐμφανίζεται ὡς πλήρης ἀμφιβολιῶν καὶ ἀβεβαιότητος. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶνε ἐμπειρική, σημαίνει ἀπλῶς ὅτι εἶνε ἐμπειρική κατὰ διάφορον τρόπον.

Ἡ τελικὴ σύγκρουσις εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου εἶνε ἡ μεταξὺ μεθόδου καὶ συστήματος. Ὄταν ἡ φιλοσοφία αὕτη εὐρίσκεται εἰς τὸ ὑψηλότερον αὐτῆς σημεῖον κυριαρχεῖ ἡ μέθοδος· εἰς τὸ τέλος, τὸ σύστημα τὴν ἐκτοπίζει σχεδὸν ἐντελῶς. Οἱ δύο αὐτοὶ παράγοντες συγκρούονται εἰς κάθε φιλοσοφίαν, ἀκριβῶς ὅπως τὸ πράττουν καὶ ἔδῳ, καὶ ὅμως καὶ οἱ δύο εἶνε ἀπαραίτητοι καὶ ἀναγκαῖοι. Χωρὶς τὸ στοιχεῖον τοῦ συστήματος ἡ ἔρευνα δὲν θὰ ἦτο παρὰ μία ἀναζητήσις εἰς τὰ τυφλά, ἀκριβῶς ὅπως ψάχνει κανεὶς ἓνα τετράφυλλο τρίφυλλι, ποτὲ δὲν θὰ ἀπετέλει φιλοσοφίαν, διότι αἱ τελευταῖαι ἀρχαὶ δὲν εἶνε σὰν τὰ φύλλα τοῦ τριφυλλιοῦ, καὶ ἂν τὰς συγχέει κανεὶς μὲ αὐτά, δὲν ὑπάρχει πιθανότης νὰ τὰς ἀνεύρῃ ποτέ. Χωρὶς τὸ στοιχεῖον τῆς μεθόδου, ἀφ' ἑτέρου, ἡ φιλοσοφία δὲν θὰ ἦτο κατ' ἀρχὴν ἀνθρώπινον ἔργον. Θὰ ἦτο ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον θὰ ἀνεκαλύπτετο μὲ καλὴ ἡμέρα μετ' ἐκπλήξεως—πάλιν σὰν φύλλο τριφυλλιοῦ. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπάρχει τὸ πρόβλημα τῆς ἀπαρχῆς, ἐὰν δὲ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου εἶνε σύστημα, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀπαρχὴν· ὑπάρχει ὅμως ἐπίσης καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ τέλους, καθ' ὃ δὲ μέτρον ἡ φιλοσοφία εἶνε μέθοδος, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἔχῃ τέλος. Ὁ Ἐγγελος τὰ ἠθέλε καὶ τὰ δύο, ὅπως καὶ κάθε σοφὸς ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι ὁ κόσμος εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῇ καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἀρκετὰ εὐφυῆς διὰ νὰ τὸν ἐννοήσῃ. Ἐὰν ὅμως ἀναγκασθῶμεν νὰ δώσωμεν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸ ἐν ἓκ τῶν δύο, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ μέθοδος καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν του.

Φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ ἡ ἀντίθετος γνώμη ὑποστηρίζεται εὐρέως. Ἡ ἔρευνα θεωρεῖται ἀπλῶς ὡς πρόφασις διότι ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει ὁποῖον θὰ εἶνε τὸ τέλος τῆς ἐρεῦνης. Πιθανὸν νὰ ἔμαθε τοῦτο ἔξ ἀκοῆς, ἢ ἔκ τῆς γνώμης ἐκείνων οἱ ὁποῖοι συμφωνοῦν μὲν ὅτι τὰ

πρῶτα συγγράμματά του εἶνε τὰ σπουδαιότερα, ἔξακολουθοῦν ὁμως νὰ κρίνουν τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑστέρων ἔργων. Εἰς τὴν ἔρευναν δεσπόζει ἡ πρώτη ἀρχὴ ἡ ὁποία ἔχει δοθῆ εἰς τὴν μέθοδον, δὲν εἶνε ὁμως αὐτὴ ἀπλῶς πρόφασις. Τὸ νὰ τὴν θεωρῆ κανεὶς ὡς τοιαύτην ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ συγχέῃ τὴν σκέψιν πρὸς τὴν δημοσίευσιν. Ὁ συγγραφεὺς ἐνὸς βιβλίου γνωρίζει πολὺ καλά, ὅταν ἀναγινώσκει ἐκ νέου τὰς πρώτας τοῦ σελίδας, ἢ ἴσως ὅταν γράφει τὴν εἰσαγωγὴν, ὁποῖον θὰ εἶνε τὸ τέλος. Ἡ σημασία ὁμως ἐνὸς βιβλίου, τοῦλάχιστον εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἔγκειται εἰς τὴν διανοητικὴν ἐνέργειαν τὴν ὁποίαν καταχωρίζει. Ὡς μνημεῖον εἶνε νεκρὸν καὶ ἐστερημένον ἐντελῶς ἐνδιαφέροντος· ὡς διανοητικὴ ἐνέργεια καλεῖ τὸν ἀναγνώστην νὰ διατρέξῃ τὴν ὁδὸν αὐτὴν ὃ ἴδιος καὶ κατόπιν νὰ προχωρήσῃ ἀκόμη περισσότερον, εἰάν ἤμπορεῖ. Δὲν θέλομεν νὰ εἴπωμεν μὲ αὐτὸ ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγέλου δὲν εἶνε παρὰ μέθοδος, ἀλλ' ὅτι τὸ συστηματικὸν στοιχεῖον εἶνε ἀκατάληπτον χωριστὰ ἀπὸ τὴν μέθοδον. Τὸ νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς τὸ σύστημα σημαίνει νὰ κατανοήσῃ τὴν μέθοδον· διὰ νὰ κατανοήσῃ δὲ τὴν μέθοδον ἀπαιτεῖται νὰ σκεφθῆ κανεὶς ὃ ἴδιος τὸ σύστημα ἐν συμφωνίᾳ πρὸς αὐτὴν καὶ—ἀδιάφορον ποίαν ἀπόφασιν θὰ λάβει ἐπὶ τοῦ ζητήματος—νὰ θέσῃ ἐν ἀμφιβόλῳ τὸν τελικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀποτελέσματος.

Φιλοσοφία εἶνε ἡ ἀναζήτησις πρώτων ἀρχῶν. Ἀλλὰ μήπως καὶ αἱ πρῶται ἀρχαὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἀποδείξεως; Βεβαίως ἔχουν ἀνάγκην, ἡ δὲ φιλοσοφικὴ αὐτῶν ἀπόδειξις ἔγκειται εἰς τὴν ἔρευναν, εἰς τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἀποδεικνύονται χρήσιμοι εἰς τὴν πείραν πρὶν ἀκόμη φθάσωμεν εἰς αὐτὰς ὑπὸ τελικὴν ἐννοιολογικὴν μορφήν—εἰάν βεβαίως φθάσωμεν ποτὲ ἕως εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον. Τὰς δοκιμάζομεν πρὶν ἀκόμη τὰς γνωρίσωμεν, ὄχι μετὰ. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην ὃ Ἐγέλος εἶνε, ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης, ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος. Ὁ Σωκράτης ἐπίστευεν εἰς τὴν δικαιοσύνην, ἰσχυρίζετο ὁμως ὅτι δὲν ἤξευρεν τί ἦτο. Ἡ ἀπόδειξις τοῦ συνίστατο εἰς τὸ νὰ διάγῃ βίον δίκαιον καὶ νὰ διαψεύδῃ τοὺς ἀντιπάλους του. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ εὐρίσκονται ἐντὸς ἡμῶν, καὶ κυβερνοῦν τὴν δρασίμω κατ' ὃν χρόνον ἡμεῖς τὰς ἀναζητοῦμεν, ἀλλὰ δὲν «γιγνώσκομεν» αὐτάς. Δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ τὰς διατυπώσωμεν παρὰ μόνον κατ' ὃ μέτρον ἐσκέφθημεν ἐπ'

αὐτῶν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶνε σκεπτικιστική· δὲν σημαίνει ὅτι οἱ φιλόσοφοι δὲν πιστεύουν εἰς τίποτε. Τοῦναντίον, πίστις καὶ πεποίθησις εἶνε χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας, διότι πιστεύομεν εἰς πρώτας ἀρχὰς παρ' ὄλον ὅτι δὲν «γιγνώσκομεν» αὐτάς. Ὁ φυσικός, ὡς τοιοῦτος, δὲν πιστεύει, διότι ἡ μόνη ἐπιτρεπομένη εἰς αὐτὸν στάσις εἶνε νὰ ἐργάζεται μὲ ὑποθέσεις αἱ ὁποῖαι εἶνε πάντοτε ὑποκείμεναι εἰς τὴν ἀρνητικὴν ἐτυμηγορίαν τῶν πραγμάτων. Ὅπως δὲ ἡ φιλοσοφικὴ στάσις δὲν εἶνε στάσις ἀπλῆς πίστεως ἀλλὰ στάσις πνευματικῆς ἐρεῦνης καὶ ἐξετάσεως. Ἐὰν δὲ ὁ φιλόσοφος δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τῶν πρώτων τοῦ ἀρχῶν, θὰ ἔχει ὅμως αἰωνίως ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν μορφήν ἐννοιῶν καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν καθ' ἕκαστον καὶ γενικῶς γνωστῶν πραγματικότητων τῆς πείρας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Hume, ὁ Σπινόζα, ὁ Fichte καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἄνθρωποι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἢ λογικιστὰι καὶ ὄχι φιλόσοφοι, ἐφ' ἧσον πράγματι τὰς σκέψεις τῶν διηύθυνον αἱ μέθοδοι τὰς ὁποίας οἱ ἴδιοι εἶχον διακηρύξει καὶ τοῦτο διότι ἤρχισαν ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου ἔπρεπε νὰ τελειώσουν, δηλαδὴ μὲ μίαν πανηγυρικὴν διατύπωσιν τῶν πρώτων αὐτῶν ἀρχῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας κατέγιναν κατόπιν νὰ ἐξαγάγουν τὰ ἀναγκαῖα συμπεράσματα.

Ἐτονίσθη ἰδιαιτέρως κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, καὶ ἡ ἀποψις αὕτη διατυποῦται ὄλον ἐν λεπτομερέστερον, ὅτι ἡ γνῶσις εἶνε κυκλικὴ κατὰ τοῦτο ὅτι αἱ ἐννοιαὶ ἀποτελοῦν σύστημα καὶ παρίσταται ἀνάγκη νὰ ὀρίζωνται αἱ μὲν διὰ τῶν δέ. Ἡ κυκλικότης αὕτη εἶνε πραγματικὴ ἐντὸς τοῦ συστήματος, εἶνε δὲ τόσον πλήρης ὅσον καθωρισμένον καὶ συνεπὲς εἶνε καὶ τὸ σύστημα. Ἀμα ὡς ἐννοήσωμε τοῦτο, δὲν μᾶς ὑπολείπεται πλέον παρὰ νὰ ἐρωτήσωμεν ποία εἶνε ἡ πηγὴ τοῦ συστήματος ὡς συνόλου. Ἡ ἀκριβεστερά καὶ ἀληθεστερά ἀπάντησις θὰ πρέπει νὰ δοθῆ ὄχι ἐπὶ τῆ βάσει αἰτημάτων ἀλλ' ἐπὶ τῆ βάσει τῆς φιλοσοφίας: καθόσον εἰς τὴν γνῶσιν περιέχεται καὶ μία δευτέρα κυκλικότης, ἡ ὁποία δὲν ἐκφράζεται ῥητῶς ὅπως ἡ πρώτη, ἀλλὰ ὑπονοεῖται. Ἡμποροῦμεν νὰ τὴν διατυπώσωμεν μὲ αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ Ἑγέλου: τὸ τέλος εἶνε ἡ πραγματικὴ ἀπαρχή· τὸ νὰ προχωρῆ κανεὶς ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ὀπισθοχωρῆ. Ἡ πρώτη κυ-

κλικότης εἶνε χαρακτηριστικὴ τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς—μὲ μίαν λέξιν τῆς τυπικολογικῆς—γνώσεως : ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ τὸ στοιχεῖον ποὺ διαφοροποιεῖ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Ὁ φιλόσοφος ἀναμφιβόλως εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς πρώτης διότι ἔχει ἀνάγκην σαφῶς καθωρισμένων ὑποθέσεων, ὃ δὲ ἄνθρωπος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἢ τῆς λογικῆς πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν δευτέραν, διότι καὶ οἱ δύο εἶνε ἐρευνῶντες. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία εἶνε διαφορετικαὶ ἀσχολίαι, ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τοῦτο, διότι ἡ φιλοσοφία εἶνε ἡ ἀτελεύτητος προσπάθεια νὰ ἐκφράσῃ τυπικῶς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον αἰωνίως θὰ διαφεύγει τὴν δυνατότητα μιᾶς καταλλήλου τυπικῆς ἐκφράσεως.

(Ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ, κατὰ μετάφρασιν *M. T.*)